# Криза особистості і травма у романі “Інтернат” Сергія Жадана

**Stić, Marija**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2020**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:070342

*Rights / Prava:* In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

*Repository / Repozitorij:*

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za ukrajinski jezik i književnost

MARIJA STIĆ

DIPLOMSKI RAD

# KRIZA OSOBNOSTI I TRAUMA U ROMANU "INTERNAT" SERGIJA ŽADANA

Mentor: dr. sc. Dariya Pavlešen

Zagreb, rujan 2020.

University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of East Slavic Languages and Literatures
Ukrainian Language and Literature

MARIJA STIĆ

MASTER'S THESIS

# IDENTITY CRISES AND TRAUMA IN THE NOVEL "INTERNAT" BY SERHIJ ZHADAN

Supervisor: Dariya Pavlešen, Ph.D

Zagreb, September 2020

ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

МАРІЯ СТІЧ

ДИПЛОМНА РОБОТА

# КРИЗА ОСОБИСТОСТІ І ТРАВМА У РОМАНІ "ІНТЕРНАТ" СЕРГІЯ ЖАДАНА

Керівник: д-р філол. наук Дарія Павлешен

Загреб, вересень 2020

# Zahvala

Željela bih se zahvaliti mojoj obitelji i prijateljima na potpori i razumijevanju tijekom cijelog mog studija.

Najveće hvala želim izraziti svojoj mentorici Dariyi Pavlešen, bez čijeg truda, strpljenja i potpore ovaj rad ne bi bio potpun. Profesorice, hvala Vam ne samo na pomoći pri pisanju diplomskog rada, nego i na svih posljednjih šest godina koje sam provela na fakultetu, na Vašoj predanosti i ljubavi prema Ukrajini i ukrajinskoj književnosti koja me je svaki put uspjela motivirati.

# Зміст

1. Вступ ..... 1
2. Сергій Жадан ..... 3
2.1. Життєпис ..... 3
2.2. Громадська діяльність ..... 4
2.3. Письменницька і перекладацька творчість ..... 5
2.4. Твори ..... 6
2.5. Фільмографія ..... 9
3. Характерні риси письменницької творчості Сергія Жадана ..... 12
4. Інтернат ..... 19
4.1. Про роман загалом ..... 19
4.2. Роман дорога ..... 21
5. Символіка образів у прозі Сергія Жадана ..... 43
6. Криза ідентичності та травма ..... 49
7. Роман Сергія Жадана “Інтернат” – дидактичні матеріали для уроку української літератури ..... 60
7.1. Нова програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури ..... 60
7.2. Мета і завдання вивчення української літератури в профільній школі ..... 61
7.3. План уроку ..... 62
8. Критика та коментарі письменника ..... 81
9. Висновок ..... 85
9. Список використаної літератури ..... 87
10. Резюме ..... 92
10.1. Sažetak ..... 93
10.2. Summary ..... 93

# 1. Вступ

Тема дипломної роботи – опрацювання роману “Інтернат” сучасного українського письменника Сергія Жадана та аналіз кризи ідентичності та травми його головного героя. У першій частині дипломної роботи ми ознайомимось з біографією письменника Сергія Жадана, його творами та громадською діяльністю. Згодом ми познайомимось із загальними характеристиками його прози та поезії. У наступному розділі ми введемо термін “роман дорога” та пояснимо, що він представляє у світовій літературі загалом та у романі “Інтернат” зокрема. Особливу увагу у дипломній роботі присвячено символам які пронизують увесь роман, виділимо образ собаки та всі його значення. Крім того, у дипломній роботі розглядаються причини і наслідки кризи ідентичності та травми головного героя, чому вона виникає та як це відображено загалом в літературі, а особливо в цьому романі українського автора. Криза ідентичності та постколоніальна травма є спільними елементами українських постмодерністських романів минулого століття. Ця тема стала актуальною наприкінці 80-х – початку 90-х років XX століття, після розпаду Радянського Союзу, і продовжує бути актуальною у сучасній українській літературі коли український постмодернізм відійшов у минуле, особливо на початку XXI століття, після Революції Гідності та початку війни на Сході України. Сергій Жадан – один із найважливіших представників такої сучасної літератури.

Метою дипломної роботи є пошук та аналіз елементів кризи і травм ідентичності головного героя, за допомогою яких автор намагається описати все своє покоління. Його головний герой – байдужий вчитель української мови, який живе в неназваному місті на Сході України, де триває війна з Росією. Його племінник перебуває в інтернаті на іншому кінці міста, і йому доведеться їхати за ним до того, як армія противника захопить все місто. У цій роботі ми прокоментуємо те, як головний герой переживає цю триденну подорож, під час якої йому доводиться рятувати свого племінника. Ми проаналізуємо елементи в романі, які вказують на наявність травми у головного героя та те, яким чином він намагається знайти власну ідентичність.

Також, дипломна робота розглядає роман сучасного письменника як дидактичний матеріал для уроку української літератури з метою допомоги учневі у

аналізі сучасної літератури, його самопізнанні, життєвому самовизначенні, саморозвиткові та самоздійсненні. У сьомому розділі дипломної роботи за допомогою розробленого методичного плану уроку української літератури для одинадцятого класу ми покажемо, яким чином роман “Інтернат” Сергія Жадана можна використовувати як дидактичний та навчальний матеріал для загальноосвітніх шкіл.

Завершимо опрацювання тези про пошук власної ідентичності у романі коментарями письменника Сергія Жадана до власного твору та критикою роману і враженнями, які він справив на українську публіку та літературознавців, як один із найважливіших романів про війну на Сході.

# 2. Сергій Жадан

## 2.1. Життєпис

Сергій Вікторович Жадан – один із найвідоміших українських письменників, який зараз займає 39 місце у рейтингу сотні найвпливовіших людей України.[1] Крім письменницької діяльності, займається також перекладацькою, співочою та волонтерською роботою.

Сергій Жадан народився 23 серпня 1974 року в Старобільську, Луганської області в україномовній родині. Задля навчання в університеті переїхав до Харкова. Він без іспитів був прийнятий до Харківського педагогічного університету тому, що у 11-ому класі виграв Республіканську олімпіаду з української мови[2].

Разом із друзями Р. Мельниковим та І. Пилипчуком у 1991 році Сергій Жадан створює неофутуристське об'єднання Червона Фіра. Добірки поезій "червонофірівців" друкувалися в газетах та журналах "Слобідський край", "Український засів", "Березіль", "Кур'єр Кривбасу" та у самвидавній газеті "Трактор".[3] Червона Фіра також брала участь в організації численних подій, таких як фестиваль сучасної поезії, в якому взяли участь великі письменники та поети, такі як Андрухович, Неборак, Процюк та Андрусяк.[4] Провокативно-епатажні твори червонофірівців стали своєрідним східноукраїнським аналогом львівської поетичної групи Бу-Ба-Бу.[5]

У 1996 році письменник закінчив Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди, факультет українсько-німецької філології. Жадан вибрав напрям німецької філології завдяки тітці – Олександрі Ковальовій – перекладачці з німецької, а 1996 року захистив кандидатську дисертацію, присвячену засновнику українського футуризму – Михайлу Семенку, під назвою "Філософсько-естетичні погляди Михайла Семенка". Згодом, став викладачем у рідному університеті.

---

[1] "Спалах наднових. НВ оприлюднив рейтинг 100 найвпливовіших людей України", *Новое время* (15 серпня 2019), https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/novoe-vremya-zhurnal-nv-nazvav-top-100-nayvplivovishih-lyudey-ukrajini-2019-novini-ukrajini-50037593.html (13 липня 2020).

[2] Ярослава Тимощук, "Сергій Жадан. Поет вищої ліги: Письменник Сергій Жадан – про пошук ключиків до реальності, народну любов та фанатизм, без якого неможлива творчість", *Creatives* 2018, https://zhadan.creatives.media/3/ ( 13 липня 2020).

[3] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 132.

[4] Ibid.

[5] Ukrclassic, "Сучасні літературні угруповання", УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА – Електронна бібліотека, https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2745-suchasni-literaturni-ugrupovannya Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua (30 липня 2020).

У 2000-ому році Жадан став незалежним письменником, а від 2016-ого до 2019-ого був членом Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка.

У Білорусі Сергія Жадана затримали, заборонили в'їзд в країну і звинуватили в тероризмі. Йому ще у 2015 році був заборонений в'їзд в Росію з формулюванням "за причетність до терористичної діяльності", а оскільки Білорусь та Казахстан знаходяться із РФ в одній візовій зоні, то заборона автоматично відноситься й на Білорусь та Казахстан. Однак, його звільнили на наступний день.[6]

Під час помаранчевої революції 2004 року Жадан був комендантом наметового містечка в Харкові. Це була кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка.

## 2.2. Громадська діяльність

Хоча автор сам себе описує як "аполітичний письменник", його участь у численних громадянських акціях не залишилась непоміченою.[7]
У 2011 році Сергій Жадан дав інтерв'ю сайту Громадської кампанії проти встановлення цензури в Україні "AMORAL.ORG.UA", якому розповів, чому потрібно скасувати Закон "Про захист суспільної моралі" та як він може бути використаний проти громадянського суспільства. В інтерв'ю Жадан зазначив, що хоча держава не має права впроваджувати цензуру, вона постійно втручається в приватний простір громадян, використовуючи для цього риторику про моральність та аморальність. На думку письменника, Закон "Про захист суспільної моралі" є доказом подвійних стандартів української влади. З одного боку українські політки наполягають на європейських цінностях, з іншого проводять обшуки у письменників. В цьому інтерв'ю письменник також торкнувся теми громадянської позиції людей мистецтва сказавши, що брати участь у громадській діяльності не обов'язок, а право, а як користуватися цим правом – особиста справа

[6] Ольга Фандорина, "У Білорусі затримали Сергія Жадана, заборонили в'їзд в країну і звинуватили в тероризмі", *Українські Новини* 1997 (11 лютого 2017), https://ukranews.com/ua/news/478594-u-bilorusi-zatrymaly-sergiya-zhadana-zaboronyly-v-izd-v-krainu-i-zvynuvatyly-v-teroryzmi (13 липня 2020).
[7] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 132.

кожного з нас.

Жадан був одним із організаторів харківського Майдану, який вважається одним із найбільших у східній Україні. На харківському Євромайдані 4 грудня 2014 року було влаштовано рок-концерт “Рок за Зміни”, на якому перед харків'янами виступив Сергій Жадан. Починаючи з 2014 р. активно займається волонтерством та їздить до зони ООС із концертами для вояків.

У 2017 р. заснував власний благодійний фонд, який фінансує освітню, культурну та медичну допомогу прифронтовим містам, їхнім дитячим садочкам, школам, лікарням та бібліотекам.

## 2.3. Письменницька і перекладацька творчість

Крім власної літературної діяльності, Сергій Жадан активно перекладає з німецької, польської, білоруської та російської мов. Його ж тексти перекладались німецькою, англійською, шведською, італійською, угорською, польською, сербською, хорватською, чеською, литовською, білоруською, російською, вірменською мовами. Літературні твори Жадана одержали численні національні та міжнародні нагороди. Серед найважливіших є: Премія Книга Року ВВС за “Капітал”, Премія “Книга Року ВВС” в номінації найкраща книга десятиліття за “Ворошиловград” і премія Президента України “Українська книжка року” за роман “Месопотамія”. Кілька разів Сергій Жадан був переможцем “Всеукраїнського Рейтингу Книжка Року”, двічі був переможцем “ЛітАкценту” й отримав відзнаку “Золотого письменника України”.[8]

Сергій Жадан був лауреатом багатьох премій, великої кількості грантів та стипендій. Саме тому Сергія Жадана часто критикують, що деякі книги він написав на замовлення. Однак, сам письменник говорить, що такі стипендії дають можливість займатися безпосередньо творчістю: “Це така собі творча відпустка, під час якої письменник може реалізувати те, що складно реалізувати в повсякденному житті”.[9]

[8] “Наш сучасник: 45 років від дня народження Сергія Жадана, сучасного українського письменника”, *Кременчуцька міська централізована бібліотечна система для дорослих* 2015 (16 серпня 2018), http://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/2691-nash-suchasnik-45-rokv-vd-dnya-narodzhennya-sergya-zhadana-suchasnogo-ukrayinskogo-pismennika.html (13 липня 2020).

[9] Літвінчук, Тетяна. “Сергій Жадан та його історії“ *Кафедра періодичної преси*, http://kafedra-press.kiev.ua/novini/416-cergy-zhadan-ta-yogo-storyi.html (8 червня 2020).

Завдяки цим стипендіям, вийшли його найкращі твори: “Біг-Мак”, “Історія культури початку століття”, “Діти Райнера та Марії”, “Anarchy in the UKr” та “Ворошиловград”.

Популярність Жадана серед українських читачів з часом зростає все більше і більше. Його твори часто є предметом дослідження відомих і шанованих українських критиків. Окрім рецензій, на тему творчості Жадана написані численні наукові студії відомих українських літературознавців, таких як Лариса Березовчук, Тамара Гундорова, Роксана Харчук.[10] Жадан, якого називають “останнім українським футуристом” чи навіть “українським Рембо”, безперечно, один із найвпливовіших українських письменників, і його твори читаються по всій Європі та за її межами, і кожну його нову книгу чекають з нетерпінням.[11]

## 2.4. Твори

Початком літературної кар’єри Сергія Жадана вважається самвидав-журнал “Четвер”, де письменник друкував свої вірші на початку 90-х років, а редактором якого був Юрій Іздрик.

Поет Сергій Жадан свою кар'єру розпочав створюючи поетичні збірки. Першою його поетичною збіркою вважається “Генерал Юда” (Київ: Український письменник, 1995), а потім, в тому ж році виходить друком й “Цитатник: Вірші для коханок і коханців” (Київ: Смолоскип, 1995), в якому вперше зустрічаємо Жаданову гру з читачем, яка буде присутньою у багатьох його майбутніх творах. У 1998 році вийшла збірка “Пепсі” (Харків: Майдан, 1998), сама назва якої асоціюється з молодіжною культурою. Збірка під зовсім протилежною назвою “Балади про війну і відбудову” (Нова книга віршів, Львів: Кальварія, 2001) вийшла у 2001 році. Інші його збірки: “Історія культури початку століття” (Київ: Критика, 2003), “Марадона: Нова книга віршів” (Харків: Фоліо, 2007), “Ефіопія” (Харків: Фоліо, 2009). У 2012 році Жадан повертається до поезії зі збіркою “Вогнепальні й ножові” (Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012) і потім знову 2015 року, колу вийшла збірка “Життя Марії: Книга віршів і перекладів” (Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015). Багато разів Сергій Жадан згадував ім’я Марія у своїх творах, але в цій збірці, вперше, письменник прямо

[10] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр “Академія”, 2017, с. 135.
[11] Ibid.

звертається до неї. В образі Марії, він шукає розуміння, підтримку та любов. За останніх п'ять років у збірках поезії Жадана можна знайти дуже специфічну лексику війни. Останні вірші збірки "Тамплієри: Нові вірші", яка вийшла у 2015-2016 роках (Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2016) розповідають про землю в полоні, про бійців на фронті, але й про любов і ніжність, яких у світі більше ніж ненависті й зла.[12]

Перша прозова книга Сергія Жадана написана у 2002-2003 роках і називається "Біґ Мак". Це збірка з шести оповідань. У 2007 році вийшло друге видання, яке крім оповідань з оригінальної збірки, включає теж поетичну збірку "Історія культури початку століття" та два нових оповідання. Третє видання у 2011 році отримало назву "Біґ Мак та інші історії", а складається з 15 оповідань. Останнє видання вийшло у 2015 році під назвою "Біґ Мак. Перезавантаження" і містить 20 оповідань.

Одне із найважливіших оповідань збірки – "Берлін, який ми втратили", у якому кілька веселих і молодих фанатів футболу, року й пива блукають Європою без якоїсь конкретної мети. Іван Дзюба у своєму творі "Чорний романтик Сергій Жадан" (Київ: Либідь, 2017), в якому ділиться своїми думками щодо творчості Сергія Жадана, пояснив, що персонажів "Біґ Маку" "жене якась пропаща молода сила, дужча за просту неприкаяність і невлаштованість"[13]. Під час цієї подорожі вони зустрічають таких самих людей, як вони. Подорожуючи через Варшаву, Прагу, Відень, Ґрац, Мюнхен та інші міста, зустрічаємо подібні мотиви: рок-музика, пивні бари, наркотики, проституція і т. д.

Збірка "Месопотамія", видана у 2014 році, складається з двох частин. Перша частина, написана в прозі, називається "Історії та біографії" і складається з дев'яти прозових історій, тобто оповідань. Друга частина – поезія під назвою "Уточнення та узагальнення". Розповідаючи про цю книгу, автор сказав: "Ця книга про Харків, де я живу останні 22 роки. Дія в ній відбувається між двома вулицями: Пушкінською і Шевченка. Я писав про те, що кожен день бачу з вікна" [14]. Назву "Месопотамія" автор пояснив в оповіданні "Юра". Головний герой оповіді, читаючи часопис "National Geographic", натрапляє на статтю про тваринний світ Месопотамії та усвідомлює, що

[12] Дзюба, Іван. *Чорний романтик: Сергій Жадан.* Київ: Либідь, 2017, с. 102.
[13] Ibid., с. 42.
[14] Тетяна Літвінчук, "Сергій Жадан та його історії", *Кафедра періодичної преси*, http://kafedra-press.kiev.ua/novini/416-cergy-zhadan-ta-yogo-storyi.html (8 червня 2020).

його особливості пов'язані з фактом, що Месопотамія розташована у межиріччі. Герой це пов'язує з містом Харків, яке розташоване на горбах при злитті річок Харків, Лопать і Уда. В цьому творі Жадан використовує і прозу, і поезію, щоб описати розчарування та складності, які відзначили життя України в десятиліття після розпаду Радянського Союзу. Інші Жаданові оповідання – "Гімн демократичної молоді" (Харків: Фоліо, 2006), "Трициліндровий двигун любові" (з Юрієм Андруховичем та Любком Дерешем; Харків: Фоліо, 2007), "Палата № 7" (з Ладою Лузіною; Харків: Фоліо, 2013), "Коли спаде спека" (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015), "ДНК" (Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016).

Першим романом Сергія Жадана вважається "Депеш Мод", що вперше був опублікований в літературному журналі "Березіль", а потім вийшов окремою книгою у 2004 році у харківському видавництві "Фоліо"[15]. Роман – про життя людей, які виросли в часи невизначеності, коли Україна більше не була частиною Радянського Союзу, але ще не стала незалежною, а "вважається автобіографічним (Роксана Харчук) у плані відображення в ньому реального життя сучасників автора – покоління, чия юність припала на ранні 90-ті – кризовий і переломний період української історії"[16]. Автор у песимістичних тонах змальовує історію входження в серйозне життя головних героїв, які почуваються загубленими на зламі епох і не розуміють, як і куди йти далі.

У 2005 році Сергій Жадан опублікував свій другий роман, "Anarchy in the Ukr". Вже на перших сторінках книги автор пише: "Близько року тому, в якомусь інтерв'ю я сказав, що хочу написати книгу про анархізм. Тепер вже не пригадую, чому саме я так сказав, жодного бажання писати книгу про анархізм у мене на той час не було, ну та це ще не причина, аби не писати. Зрештою, має ж хтось писати й про це, то чому б і не я. Наміри мої були прості й зрозумілі – проїхатись місцями найбільш активної діяльності українських анархо-комуністів і спробувати потім про це щось написати".[17]

В цьому романі з'являється образ його рідного міста Старобільська, але й інших міст східної України – Сватове, Гуляй-поле, Дібрівка, Донецьк, Харків. Оповідач роману

[15] Отар Довженко, "Від ЖАДАНого до дійсного: "Депеш Мод" Сергія Жадана", *Українська правда* 2000 (2 жовтня 2004), https://www.pravda.com.ua/articles/2004/10/2/3002911/ (13 липня 2020).
[16] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 144.
[17] Сергій Жадан, *"Anarchy in the Ukr"*, https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr (8 червня 2020).

проїжджає “напівзабутими маршрутами героїчних походів Батька Махна”[18], тобто Нестора Махна, українського політичного діяча, керівника селянського повстанського руху 1918-1921 років та відомого анархіста. Цю подорож можна зрозуміти як “бунт проти східноукраїнського відфільтрованого радянською пропагандою минулого, протестом проти збоченої історичної пам'яті”[19].

У 2010 році вийшов третій роман Жадана, “Ворошиловград”, один з найвідоміших його творів, який виборов звання “книга десятиліття” ВВС[20]. Деякі критики вважають роман продовженням “Депеш Мода”.[21] Хоча не можна заперечити певні точки дотику двох романів, як, на приклад, головні герої, які здаються тими ж самими героями ”Депеш Мода”, тільки на 10-15 років старшими, ці персонажі у “Ворошиловграді” стали більш активними. Так головний герой роману, Герман Корольов, відправляється на Донбас, в місто свого дитинства. Його брат, власник автозаправки, несподівано пропав, а саму заправку хотіла взяти місцева мафія. Герман усвідомлює, що не може продати все і поїхати. Треба захищати свій бізнес, свою територію, своїх жінок, свою пам'ять.[22] Найбільш цінують критики в цьому романі – спосіб спілкування персонажів та мову, яка здається надзвичайно природною і дуже близькою до сучасної мови, якою розмовляють українці[23].

## 2.5. Фільмографія

[18] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017.

[19] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр “Академія”, 2017, с. 146.

[20] Анна Свентах, “Найкраща книга десятиліття – “Ворошиловград” Жадана”, *Газета “День”* (16 грудня 2014). https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/naykrashcha-knyga-desyatylittya-voroshylovgrad-zhadana (29 липня 2020).

[21] Юлія Стахівська. ”Жадан. Ворошиловград“, *Критика* 1997 (жовтень 2010), https://m.krytyka.com/ua/reviews/voroshylovhrad (13 липня 2020).

[22] “Сергій Жадан: “Ворошиловоград” – роман про захист своїх принципів від зовнішнього тиску“, *Гречка* (23 вересня 2010), https://gre4ka.info/kultura/111-68serhii-zhadan-voroshylovohrad-roman-pro-zakhyst-svoikh-pryntsypiv-vid-zovnishnoho-tysku (13 липня 2020).

[23] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр “Академія”, 2017, с. 147.

Сергій Жадан з'являється в кількох кліпах музичного гурту “Жадан і Собаки”, і у двох фільмах. У фільмі “Поводир” з 2014 року та у фільмі “Любові стане на всіх”. Крім того, декілька його романів було екранізовано.

“Поводир” – український історичний драматичний фільм, режисера і сценариста Олеся Саніна.[24] Фільм розповідає про події початку 1930-х років, коли американський підприємець Майкл Шемброк разом зі своїм десятирічним сином Пітером приїздить до Харкова і натрапляє на секретні сталінські документи про заплановані в Україні репресії. Його вбивають, а його син, Пітер, стає випадковим свідком убивства. Пітеру вдається втекти завдяки сліпому бандуристу Івану Кочерзі. Згодом, Пітер стає його поводирем і вони разом тікають від співробітників НКВС. У фільмі Жадан грає епізодичну роль поета Михайла Семенка.

“Депеш Мод” – фільм за мотивами однойменної повісті Сергія Жадана. Автором стрічки є Михайло Лук’яненко.[25] Йдеться про трьох харківських друзів початку дев’яностих років минулого століття, які шукають четвертого, щоб сказати йому про самогубство вітчима. У фільмі знялися студенти театрального факультету Національного університету мистецтв імені Котляревського, які своїми театральними експериментами надихнули режисера. Права на екранізацію фільму режисер попросив безпосередньо у Жадана.

“Любові стане на всіх” – український художній фільм 2016 року за мотивами Жаданого твору “Месопотамія”. Фільм є екранізацією лише однієї оповіді з книги – “Ромео”.[26] Жадан зіграв у картині роль міліціонера. На своїй сторінці у Facebook письменник пояснив свою роль наступними словами: “Моя зоряна роль складається з одного слова. Я приходжу на квартиру до колишнього військового, який уже кілька днів перебуває в стані запою, стукаю у двері. Колишній військовий питає: “Хто?” Я

[24] Юлія Шинкар, “З фільмом “Поводир” до Полтави приїде режисер Олесь Санін”, *Зміст* (1 березня 2020), https://zmist.pl.ua/news/z-filmom-povodir-do-poltavi-prijide-rezhiser-oles-sanin (13 липня 2020).
[25] Володимир Носков. “Депеш Мод – кіно за повістю Жадана“, *Радіо Свобода* (9 серпня 2013), https://www.radiosvoboda.org/a/25070467.html (13 липня 2020).
[26] Татьяна Кисельчук, “Любові стане на всіх»: прем’єра фільму за оповіданням Сергія Жадана“, *АРТМІСТО* (29 лютого 2016), http://artmisto.net/2016/02/29/lyubovi-stane-na-vsih-premyera-filmu-za-opovidannyam-sergiya-zhadana/ (13 липня 2020).

відповідаю: “Санстанція!” На цьому мене благополучно пристрелюють”[27]. Також, саундтреком до фільму стала пісня “Листопад” з альбому гурту “Жадан і собаки”.

“Дике поле” – ще одна екранізація роману Жадана. Цього разу йдеться про роман “Ворошиловград”. “Дике поле” – українсько-нідерландсько-швейцарський фільм режисера Ярослава Лодигіна.[28] Кінострічка зберігає більшу частину сюжету першоджерела. Герман повертається до свого рідного містечка на Донбасі, оскільки його старший брат зник і покинув сімейний бізнес – стару бензоколонку, на яку вже мають плани певні структури. Виявляється, захистити треба не лише бензоколонку, а свою землю, кохання та друзів. Фільм викликав різні реакції. Багато кінокритиків, але й глядачів звинувачує режисера в тому, що фільм переважно російською мовою. Лише кілька персонажів фільму розмовляють українською. Більшість говорить або російською, або максимально наближеним до російської мови суржиком.

[27] “Жадан зіграв міліціонера у фільмі за власним твором“, *ЛітАкцент* (15 лютого 2016), http://litakcent.com/2016/02/15/zhadan-zihrav-milicionera-u-filmi-za-vlasnym-tvorom/ (13 серпня 2020).
[28] Антон Філатов, “Дике поле”: кримінальне чтиво Донбасу”, *112 Україна* (10 листопада 2020), https://ua.112.ua/mnenie/dyke-pole-kryminalne-chtyvo-donbasu-468878.html (13 липня 2020).

# 3. Характерні риси письменницької творчості Сергія Жадана

У поезії та прозі Сергія Жадана часто можна знайти елементи постмодерного дискурсу, культ незалежності особи, міфологічні сюжети, численні алюзії, химерне переплетіння різних стилів оповіді, екзальтованість, маргінальність, різноманітність напрямків поезії (від соціальних і патріотичних віршів до любовних), використання складних метафор та метонімії, алітерацій, оксюморонів, широке використання ненормативної лексики.

Гра з читачем – властива постмодерністській літературі минулого століття та сучасній українській літературі. У багатьох своїх творах Жадан показав здатність інтригувати та розігрувати читача. Це видно й із самих назв його збірок або віршів, але й з постійно присутніх думок Жадана про шлях та втечу[29]:

“Дитинко, ми наслідки цих революцій,
поглянь, як нам світить зогнила Варшава.
Бо сонце щоночі тіка до Європи,
бо привид страху ще блудить тілом.”[30]

Жадан дуже вдало спілкується з читачем. Його тексти сповнені подвійних смислів, метафор, ігор слів та порівнянь: “важко бути героєм коли це не коштує жодних зусиль”[31] або “Дорога – це час, потрачений нами на розуміння своєї загубленості”[32]. Типовою для поетики Жадана є повторювання різних реплік, прохань, закликів та порад: “Думаєш, звісно думаєш, не можеш не думати”[33].

[29] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017, с. 7.
[30] Сергій Жадан, “Варшава”, вірші 3-6, *Бібліотека Ї*, http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/zhadan.htm (13 липня 2020).
[31] Сергій Жадан, “Петеу”, вірш 31, *UA Zone*, http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zhadan&page=zhadan01 (13 липня 2020).
[32] Сергій Жадан, “Кінець жовтня”, Facebook, 28 листопада 2011, 17:01, https://www.facebook.com/notes/сергій-жадан-офіційна-сторінка/сергій-жадан-кінець-жовтня/263457340369208/ (13 липня 2020).
[33] Сергій Жадан, “І що робити з усім цим тепер...”, вірш 25, *ЛитМир*, https://www.litmir.me/br/?b=568654&p=4 (13 липня 2020).

Персонажі творів Жадана часто є героями нашого часу, які мають проблеми зі своєю ідентичністю. Часто у своїх творах Жадан намагається виправдати персонажів та, взагалі, ціле своє покоління.[34]

Більшість героїв Жадана захоплюються футболом, джазом, рок-н-ролом. Об'єднує їх музика і поезія. Це можна пов'язати з фактом, що сам письменник любить ту ж саму музику та у нього є свій рок-н-рол гурт. Одна з найбільших пристрастей героїв Жадана – музика: "Головне, як повно схоплює він ритмозвукове багатство й силу, динаміку потоків цієї музики, як емоційно і психологічно глибоко вписує її вплив на слухачів, її владу – не лише над натовпом фанатів, а й над, сказати би, фанатом індивідуалістом".[35] Сергій Жадан у своїх текстах часто згадує імена славетних виконавців і різних гуртів.

Багато критиків вважає, що Жадан, у своїх поетичних творах дуже вдало поєднує українську поетичну традицію, переважно футуристичну, так звану семенківську із панк- і рок- субкультурами. [36]

Схід України – один з головних героїв творів Жадана. Часто цей Схід нагадує якусь невідому країну, з незрозумілими кордонами території та загорнуту туманом, де відчувається якась моторошна атмосфера гібридної недоцивілізації чи постцивілізації.[37] Зокрема, письменник часто використовує гумор, сатиру та іронію, щоб описати ситуацію в Україні. Іван Дзюба у творі "Чорний романтик. Сергій Жадан" вказує, що "іронія та великодушний гумор почасти створюють деякий баланс світлого й темного і хоч трохи змирюють самовладну реальність із природними людськими сподіваннями"[38].

Вживанням сарказму Жадан показує його анархічний спосіб мислення. Сам оповідач не вагається використовувати сарказм та іронію на власний рахунок: "Скільки разів мене були викидали з автобусів чи тролейбусів, щоправда, коли я був без квитка, або в непритомному стані, або просто скандалив, хоч для мене особисто це мало що

[34] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017, с. 16.
[35] Ibid., с. 70.
[36]"Своєрідність стилю та мотивів поетичних творів Сергія Жадана", *УкрЛіб* 2000, https://www.ukrlib.com.ua/tvory/printit.php?tid=7115 (13 липня 2020).
[37] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017, с. 56-57.
[38] Ibid., с. 60.

змінює. Щоправда, викидали мене вже в іншому наступному житті"[39]. У творах Жадана Україна часто згадується з дозою сарказму й іронії, там "багато гіркого, розпачливого або й непоштивного про свою країну. Але це з глибини своєї належності до неї, закоріненості в ній"[40]:

"Не залишай мене, вітчизно,
не виїжджай услід за зірками,
лишайся зі мною в присмеркових парках
із залізними коробками ігрових автоматів,
які хтось зарядив чорними
серцями підлітків."[41]

*"*Вітчизни – різні. І твоя,
на жаль, не з кращих. Все ж не я,
так інші цей сприймають край
з утіхою. Тож, хоч тікай,
"любов к отчизні" в цих краях
завжди була за кайф.
"Любов к отчизні" є слова,
з яких повинен випливать
життя людського вічний сенс,
хоч як на мене спосіб сей
кохання плідно убива
саме поняття "секс".

Вітчизна це, скоріше, звір,
тому, якщо ти маєш зір,
на нього пильно озирнись:
любов до нього – шлях униз.
У цьому випадку, повір,

[39] Сергій Жадан, *"Anarchy in the Ukr"*, https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr (8 червня 2020).
[40] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017, с. 86.
[41] Сергій Жадан, "Полкові барабани", вірші 31-36, *Поетичні Майстерні*, http://maysterni.com/user.php?id=161&t=1&rub=1691&sf=1#72177_Полкові%20барабани (13 липня 2020).

чесніше онанізм.”[42]

Проте, він часто згадує ландшафти, міста, вулиці, парки, особливо східної України та Харкова:

“Якось-таки ти виріс в цій шпарці поміж держав,
притулків, монархів, анархів, жидівських громад, республік,
стримуючи зубами язик, щоби не так дрижав,
ти завжди сприймав спілкування передумовою куплі –
продажу свого ближнього, тож за першої нагоди
наважився позбутися пут, котрими тебе в’язали,
тобто змінити провалля Сходу, серед якого вижити був не годен,
на збудовані значно західніше залізничні вокзали.
І потім, підстрелений на кордоні, ти, що вже мав потонути давно,
все ж тримав у пам’яті небо, котре здавалося чистим,
і надійно сховані золоті червінці, які тягнули на дно,
зводячи на пси твій потяг вирватися за межі Вітчизни.
Власне, це був, скоріше, заплив, аніж втеча.
З обох берегів лише прикор .....”[43]

У своїх творах Жадан часто пише про своє покоління, особливо про той клас суспільства, який протистоїть системі, про хуліганів. Він з ними солідаризується та відчуває, що він один із них. Ще одна поширена тема у творах Жадана – Радянський Союз. Йдеться про “мотив історичної пам'яті, образно-тематичний перегук сьогодення та радянського минулого України формують опозицію радянського та пострадянського дискурсів і знаходять повномасштабне втілення в прозі С. Жадана”[44].

[42]Сергій Жадан, “Цитатник“, вірші 19-36, *UA Zone*, http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zhadan&page=zhadan24 (13 липня 2020).
[43]Сергій Жадан, “Якось-таки ти виріс в цій шпарці поміж держав“, *UkrBooks.com*, http://ukrbooks.com/ua/Jakos_taky_ty_vyris_v_cij_shparci_pomizh_derzhav/ (13 липня 2020).
[44] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. ХХ - поч. ХХІ ст*. Київ, Видавничий центр “Академія”, 2017, с. 140.

Дуже цікаво, як письменник згадує жінок. Найчастіше він звертається до неозначеної жінки, "збудниці його емоційних станів"[45], як на приклад у вірші "*НЕП*":

"...Ти не слухаєш мене – ти погано вихована,
В пів доби різниця між нами.
Тому ти не побачиш, як нервово вгинається
Перший сніг під твоїми ногами."[46]

Наявність Христа та біблійних мотивів не є рідкістю у творах Сергія Жадана. Це бачимо, передусім, у заголовках багатьох його віршів: "Тереза", "Життя Марії", "Святий Георгій", в якому "наявна реверсія добра та зла через антитезу поганства і християнства"[47]. Проте, Жадан "опобутовлює образ Христа, вживленням сакрального в буденне"[48]: "Поглянь, як розігрілим оцтом Стирає Бог свої рубці"[49].

Жадан як оповідач не розказує нам своїх думок чи почуттів, не обирає сторони, не хвалить позитивних і не судить негативних персонажів. Він дає змогу всім персонажам виражати себе та пояснювати, і, таким чином, дозволяє читачам самостійно вирішувати й робити висновки.[50]

Стиль письменника, особливо в його перших творах, свідчить про його схильність до епатажу. Жадан часто пише матюками. Не рідко ми можемо побачити його вільне ставлення до найбільших українських імен, таких як Тарас Шевченко та Максим Рильський. Також, він любить використовувати жаргон. Таким чином автор описує навколишнє середовище і спосіб життя й намагається виразити "травматичну підліткову свідомість посттоталітарного часу"[51]. У його прозових творах можна часто бачити використання ненормативної лексики, особливо вульгаризмів. Переважно

[45] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан* (Київ: Либідь, 2017), с. 20.
[46] Сергій Жадан, "Вірш "НЕП", Цитатник", *Український Центр*. http://www.ukrcenter.com/Література/Сергій-Жадан/25572-3/Цитатник (29 липня 2020).
[47] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 137.
[48] Іван Дзюба, *Чорний романтик: Сергій Жадан*, Київ: Либідь, 2017, с. 24.
[49] Ibid.
[50] Ibid., с. 46.
[51] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 142.

українські письменники використовують російські слова при вживанні ненормативної лексики. Однак, Жадану вдається знайти українські варіанти таких слів, вони особливо присутні у творах “Депеш Мод” і “Біг Мак”.

У творах письменника загальним мотивом є подорожі, мандри, пересування, рух, вокзали... Жадан згадував кілька разів, що він виріс при трасі. Його батько – професійний водій. З дитинства він відчував себе в атмосфері швидкого руху. Він часто виходив на провінційну залізничну станцію дивитися на пасажирські поїзди:

“У мого старого були свої методи виховання. Як правило, він мені ні в чому не відмовляв, давав усе, що я просив, проте коли йому видавалось, що я втрачаю совість, просто обламував і все – говорити про щось далі було марно. Він весь час був у дорозі – то переганяв нові машини, то мотався по навколишніх автобазах у пошуках різних деталей, мене це вставляло, я час від часу чіплявся до нього, починав канючити, він не витримував і брав мене з собою. Все дитинство я прокатався зі своїм старим, коли дорога була далекою, я засинав на задньому сидінні, коли я хотів їсти, він зупинявся біля якої-небудь придорожньої їдальні і годував мене строгою водійською їжею. Я і тепер пам'ятаю ті їдальні, біля них, як правило, стояло кілька фур, поруч могла примоститись цивільна копійка, де-небудь на маргінесі міг виникнути чорний мотоциклетний бік, але в основному тут штовхались далекобійники, які гнали літніми трасами в невідомість, і лише короткі зупинки в закладах громадського харчування хоча б якось пожвавлювали монотонність їхньої гонитви трасами республіканського та союзного значення...

Я думаю, що в дитинстві наш зір, себто наш погляд на світ, великою мірою формується залежно від швидкості пересування. Я, наприклад, звик до швидкої зміни ландшафтів, я їх саме так і сприймаю – як такі, що швидко змінюються, знаходячи своє місце в моїх очах, а, відповідно, і в пам'яті, моя географія формувалась на швидкості 80-90 кілометрів на годину, скільки разів потім мені доводилось видивлятись із вікна автобуса чи випадкової фури на краєвиди за вікном, ну ось, говорив я собі, вони і далі змінюються, інакше й бути не може, просто ти зобов'язаний встигнути у своєму житті побачити їх якщо не всі, то принаймні більшу частину, можливо, в цьому і є сенс твого життя, якщо він взагалі є.”[52]

[52] Сергій Жадан, *“Anarchy in the Ukr”*, https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr (8 червня 2020).

Для лірики письменника характерна кінематографічність, тобто "примат візуальних образів, що швидко, часто, безсистемно змінюються, а також констатативної наративної стратегії, що надає ліричним творах епічності"[53]. Пізніше ця кінематографічність присутня в його прозі, і особливо в романі "Інтернат", де ефект кіномонтажу створюється завдяки частій зміні сцен сновидіння та реальності.

Жадан порушив тему війни у кількох останніх творах, написаних перед романом "Інтернат". Він написав ці твори ще до того, як війна на Сході стала українською реальністю. Мотиви війни присутні у творах: "Життя Марії", "Нові вірші 2015-2016" і "Тамплієри":

*"*Страшно відчувати сморід червоного місяця,
страшно дивитись, як робиться історія".[54]

"Дихає ночі теплий звіринець –
у темряві сплять птахи і тварини.
Чистить зброю молодий піхотинець,
чистить зброю, вбиває години".[55]

[53] Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр "Академія", 2017, с. 142.
[54] Сергій Жадан, "Носоріг", вірші 11-12, *ЛитМир*, https://www.litmir.me/br/?b=568654&p=10 (13 липня 2020).
[55] Сергій Жадан, "Дихає ночі теплий звіринець", вірші 1-4, *RuLit*, https://www.rulit.me/books/tamplieri-read-463026-4.html (13 липня 2020).

# 4. Інтернат

## 4.1. Про роман загалом

Інтернат – останній роман Сергія Жадана, опублікований у 2017 році, який вважається одним із найважливіших романів про війну на Донбасі. Видання цього роману в Україні довго очікували, а багато людей визнали, що це головний роман про війну на сході України. Роман увійшов до короткого списку "Книга року BBC 2017"[56].

Хоча в романі немає ніяких конкретних назв географічних пунктів або ніяких чітко означених сторін у війні, легко можна помітити, що йдеться про війну на Сході України. Події роману відбуваються на Донбасі протягом трьох зимових днів 2015 року.

У ці три дні головний герой роману, Паша, блукає між згарищами щоби дістатися до інтернату, де живе його племінник Саша та привезти його назад додому. Паша – вчитель української мови, рухається від станції невідомого маленького містечка, де він живе й працює. Назву цього містечка ми ніколи не дізнаємось в романі, як і більшість топографічних назв.

Сашу до інтернату віддала його мати, вчителева сестра-близнючка. Йому тринадцять років, а Паша, хоча знає свого племінника від народження, довго його не бачив. Ситуація в їхньому рідному місті стає небезпечнішою, і батько Паші, з яким він живе, наполягає на тому, щоб онук повернувся додому якомога швидше:

"Вулиці порожні, ніде нікого, лише на станції час від часу зчіплюються вагони, металом об метал, наче хтось переставляє залізні меблі. І ще з півдня, з боку міста, цілий день, від ранку, важкі одиночні вибухи – то інтенсивніше, то розсіяніше."[57]

В одному інтерв'ю письменник сказав, що військові події в місті – це насправді події Дебальцівської операції. Дебальцівська операція ще називається "Бої за

[56] Діана Куришко, "Жадан про "Інтернат": приводячи війну у дім, ти ризикуєш втратити багато", *BBC Україна* (6 грудня 2017), https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504 (14 липня 2020).
[57] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 9.

Дебальцеве" або "Дебальцівський плацдарм". Це визначення означає період січня і лютого 2015 року, коли відбулася головна битва між українською армією та російсько-терористичними військами. Бої між Збройними силами України та проросійськими бойовиками в районі Дебальцевого тривали з липня 2014 року. 28 липня місто було повністю звільнене українською армією. У січні 2015 року, після зриву Мінських домовленостей, бої в районі Дебальцеве знову спалахнули. Сепаратисти намагались ліквідувати Дебальцівський виступ та захопити Донецький аеропорт, змусивши Україну піти на політичні поступки під час переговорного процесу щодо особливого статусу Донбасу, амністії для бійців, а також термінів і порядку проведення виборів до органів місцевого самоврядування. Дебальцеве – місто з важливим залізничним вузлом, розташоване також на перехресті двох автошляхів міжнародного значення: один має напрям Харків – Бахмут та веде до кордону Російської Федерації й до Ростова-на-Дону. Другий автошлях з'єднує Луганськ з Донецьком. Підтримані танками та піхотою, бойовики атакували українські позиції під Вуглегірськом та 5 лютого окупували місто. Після запеклих боїв від 10 до 11 лютого частина українських сил опинилася в оточенні. В результаті нових мінських домовленостей з 11 по 12 лютого обидві сторони повинні були припинити вогонь з півночі 15 лютого та вивести важку зброю з лінії зіткнення. Збройні сили України повинні були залишити місто. До 18 лютого українські військові вийшли з Дебальцевого в район Артемівська. [58]

Багато епізодів з книги Жадан сам бачив на власні очі. Він спробував показати цю війну очима пересічних українців, які знаходяться на лінії фронту, і живуть біля кордону, а не очима військових, журналістів, або політиків:

"І ось тоді з півдня, з-за обрію, від міста, відрізаного облогою, ніби з невидимої повітряної ями, починають вивалювати чоловіки. По одному, по двоє, цілими групами, вони важко виринають з-поза лінії горизонту й рухаються сюди, у бік натовпу, що мовчки стоїть і чекає. Ще ледь помітні, там, на обрії, вони поступово збільшуються, ростуть, мов тіні по обіді. Вже ніхто не дивиться в бінокль, і не кричить ніхто, наче всі бояться наполохати цю процесію, що поволі наповнює собою трасу, розтягуючись уже на сотні метрів. Чоловіки йдуть розмірено, аж здається, що нікуди не поспішають, хоча

[58] Міністерство оборони України, "Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року", *Міністерство оборони України*, https://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debalczevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html (9 червня 2020).

відразу ж стає зрозуміло, що швидше йти вони просто не можуть: надто вимучені, надто важко даються їм ці останні кілька сотень метрів. Але йти треба, ось вони й ідуть, не зупиняються, наближаються вперто, рухаються на свій прапор, підіймаються до блокпоста з долини, ніби пасажири, яких зняли з рейсового автобуса за безквитковий проїзд."[59]

## 4.2. Роман дорога

Інтернат ще називають *романом дорогою*, тому що у романі описаний шлях, який Паші довелося пройти разом із племінником, щоб повернути його у відносно безпечне для життя місце.

Цей тип роману тісно пов'язаний з літературним кінематографізмом, характерним для прози початку XXI століття, якого можна охарактеризувати як "проникнення в літературу принципів та технік кіно таких, як монтаж, наплив, затемнення, зміна планів, наближення, перебивання, паралельний монтаж, окуляризація та інші".[60]

Основою літературного кінематографізму є візуалізація, за допомогою якої можливо "відображати художню картину світу за допомогою інструментарію візуальних мистецтв або ж спільного для двох чи більше мистецтв інструментарію"[61]. Літературний кінематографізм особливо присутній в жанрі "роман дорога", який, на думку багатьох літературознавців, має два значення: перше значення стосується американського автомобільного роману втечі як визволення, що бере початок від роману Дж. Керуака "В дорозі", визначений як "шаблона дорожнього роману – авантюрного, амбіційного, епізодичного та (також центральна частина багатьох дорожніх романів) бунтівного чи контркультурного за темою"[62].

[59] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 20.
[60] Т. Г. Свербілова, "Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги ("Інтернат" Сергія Жадана і "Похований велетень" Кадзуо Ішігуро)", *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
[61] Ibid.
[62] Ibid.

У більш широкому сенсі роман дорога корениться у лицарських романах і романах-пікарески, на яких згодом ґрунтувалася література дороги XX-XXI століття. Представник цього жанру – Кормак Маккарті та його роман “Дорога” з 2006 року, “де головним мотивом стає втрата і знаходження пам’яті про минуле задля виживання у сучасному”.[63]

Роман дороги можна розділити щонайменше на два типи: роман-втеча та роман-квест, який потім можна розділити за змістом на сюжети з необхідним поверненням і сюжети без повернення.[64]

Отже, “Інтернат” Жадана можна віднести до роману повернення, де головна мета героя – “дістатися до міста і забрати додому з інтернату племінника”[65].

Цей жанр характерний не лише для літератури США, але й для інших країн і культур, які “потребують історичного переосмислення внутрішніх міграційних процесів”[66].

Багато літературознавців відзначають зв’язок між “Інтернатом” та романом “Дорога” американського письменника Кормака Маккарті.[67] Роман “Дорога” – драматична історія довгого шляху батька і його сина в постапокаліптичному світі. Своїм романом письменник розповідає історію чоловіка середніх років, якому доводиться подолати численні труднощі на шляху до уявного щастя. Апокаліпсис зруйнував планету, а живих практично не залишилося. Щоб вижити, головний герой вирішує пройти з півночі на південь. Він не один, у нього є син. Бажання захистити дитину і дати синові краще життя веде його крізь темряву і пронизливий холод. Схожа ситуація в “Інтернаті” Жадана. Паша та його племінник прокрадаються через небезпечні зони окупованої території, щоб безпечно повернутися додому. Йому, як і Маккарті, вдалося

[63] Т. Г. Свербілова, “Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги (“Інтернат“ Сергія Жадана і “Похований велетень“ Кадзуо Ішігуро)”, *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
[64] Ibid.
[65] Ibid.
[66] Ibid.
[67] Євгеній Стасіневич,“Інтернат: Жадана: дорога до тихого дому“, *Читомо*, 2010 (06.09.2017), http://archive.chytomo.com/news/internat-zhadana-doroga-do-tixogo-domu (9 червня 2020).

змалювати атмосферу кінця світу. Однак, на відміну від роману "Дорога", "Інтернат" розповідає про реальні події, про повсякденне життя українського сходу 2015 року.[68]

Ось як прокоментував сам автор зв'язок між цими двома романами: "Безумовно, літературні впливи є, але я би згадав, скоріше, епос про Гільгамеша, коли є головний герой, який має пройти крізь царство мертвих і повернутися. В якості одного із джерел впливу я би назвав вестерн з Клінтом Іствудом "Хороший, поганий, злий" – класична стрічка, події якою відбуваються в Америці під час громадянської війни. Є трійка авантюристів, які не помічають війну, ігнорують її, війна є просто обставиною, яку герої фільму не трактують як свою".[69]

Елементи літературного кінематографізму бачимо із структури самого роману, що нагадує сценарій, а оповідач виступає як оператор, який стежить за подіями та записує їх. Таким чином оповідач залишається об'єктивним і дає читачам можливість оцінити ситуацію та створити на її основі власну думку.[70] Варто згадати, що фільми – спагетті-вестерн Сержо Леоне та західні фільми 1950-х років послужили натхненням для автора.[71]

Ще одне джерело сильно вплинуло на роман Жадана "Інтернат", і це роман "Подорож на край ночі" з 1932 року французького письменника Л. Ф. Селіна, в якому головний герой відвідує битви під час Першої світової війни, але як абсолютно об'єктивний спостерігач, який не сприймає війну як щось, що стосується його.[72]

Для цього роману важливі ще два терміни з галузі літературного кінематографізму, а це – дієгезис, "що вживається як історія, яка оповідається наратором, а функціонує також в теорії кіно XX століття"[73] та фокалізація, "яка може належати лише одному персонажу, змінювати персонажа чи оповідати ту ж саму подію

---

[68] Євгеній Стасіневич,"Інтернат: Жадана: дорога до тихого дому", *Читомо,* 2010 (06.09.2017), http://archive.chytomo.com/news/internat-zhadana-doroga-do-tixogo-domu (9 червня 2020).
[69] Т. Г. Свербілова, "Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги ("Інтернат" Сергія Жадана і "Похований велетень" Кадзуо Ішігуро)", *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
[70] Ibid.
[71] Ibid.
[72] Ibid
[73] Ibid.

з точки зору різних персонажів”[74]. Фокалізація поділяється на нульову, внутрішню і зовнішню, а роман “Інтернат” належить до внутрішньої фокалізації, яка “відбувається тоді, коли наратор оповідає лише те, що може знати у даний момент персонаж, чиїми очима реципієнт дивиться на події оповіді”[75].

В “Інтернаті” функцію фокалізатора протягом майже усього роману виконує Паша, вчитель української мови. Лише в самому кінці змінюється фокалізатор, і ним стає племінник Паші, Саша.

Елементи кіномонтажу присутні “в структурі романів при переходах від описів сюжетних подій на дорозі – до оніричної дійсності снів, марень і спогадів, а переходи до оніричної оповіді відбуваються з використанням подібних, аналогових кіномонтажу засобів, таких, як наплив, затемнення і витіснення”[76]. Головний герой часто бачить сни і повертається в минуле, згадуючи різні спогади. У першому такому сні, Паша мріє про жінку, з якою він проходив через зруйноване місто і яка продовжила далі шукати свій дім: “Де її дім? Коли вона туди потрапить? Половина з них не має домів: розбрелися довколишніми містами, вибралися звідси безкінечними вагонами, розгубилися світом. Нині тут важко щось упізнати: помешкання без голосів, вулиці без світла, площі без птахів.”[77] Таким чином Паша описує власне місто та людей після початку війни.

Далі описується ще одна подібна сцена, про яку ми не можемо з певністю твердити, чи це сон чи опис будівлі вночі:

“На пагорбах стоїть сіра важка будівля. Вікна забиті фанерою. На фанері якісь знаки й попередження – про те, що вже скоєно, і про те, що скоєно буде. І що буде всім, хто тут живе, за те, що сталося й станеться. І що буде тим, хто ніколи тут не був. Небо над будівлею низьке й туманне, здається, що туман витягується просто з вікон, здіймається вгору, закручується у вузли й петлі, тягнеться вітром на південь, до моря. <...> З-поміж дерев до будівлі вибираються безпритульні пси, троє – худі й насторожені. <...> Бредуть травою, вибрідають на ламаний асфальт перед будівлею, принюхуються

[74] Т. Г. Свербілова, “Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги (“Інтернат“ Сергія Жадана і “Похований велетень“ Кадзуо Ішігуро)”, *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
[75] Ibid.
[76] Ibid.
[77] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 25.

до голосів усередині, принюхуються до запаху безпорадності. Підходять ще ближче, тицяють свої псячі писки в діри у фанері."[78]

З цієї сцени читач може відчути страх і відчай головного героя, тобто фокалізатора, "для якого ця подорож обертається сходженням до пекла несвоєї війни з необхідністю взяти на себе відповідальність не тільки за повернення, але й за усю цю моторошну війну"[79].

Такі переривання думок і описів в тексті, повернення до минулого та мрії, що нагадують реальність, можна порівняти з термінами класичного кіномистецтва, як паралельний монтаж і перебивання. Йдеться про сцени, де з'являються персонажі, які не пов'язані з попередньою сценою та не з'являться в наступній, як мати Паші або Марина, його колишня наречена.[80] Таким чином переривається лінійна послідовність "епізодів небезпечної подорожі "туди і назад" – до гинучого міста і з нього додому. Врешті, такі перебивання, як і в кіномонтажі, скорочують лінійний час, маскуючи часовий еліпсис"[81].

Ми можемо дійти висновку, що всі ці мотиви пам'яті і згадування є частиною свідомості Паші, як окремої людини, це те, що тільки він відчуває на своєму триденному шляху під час подорожі для досягнення своєї особистої мети, тобто, для порятунку свого племінника. Однак, таким чином, через подорож персонажа Паші, письменник хотів узагальнити ситуацію та свідомість українського народу і сказати, що кожен повинен брати на себе відповідальність за цю війну та всі наслідки, які вона залишить.[82] Також за допомогою цих спогадів автор знайомить нас з головним героєм, а "важливу роль у часово-просторовій організації роману відіграє переплетення реальних подій зі спогадами, які стають важливим способом реконструкції власної психобіографії й установлення Я-ідентичності головного персонажа"[83].

---

[78] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 125-126.

[79] Т. Г. Свербілова, "Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги ("Інтернат" Сергія Жадана і "Похований велетень" Кадзуо Ішігуро)", *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).

[80] Ibid.

[81] Ibid.

[82] Ibid.

[83] Інна Онікієнко, "Полідискурсивність роману Сергія Жадана "Інтернат"", *Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету* (2019), https://core.ac.uk/reader/268531820 (28 липня 2020).

Сергій Жадан також приділяє велику увагу мові в своєму останньому романі "Інтернат". Використовуючи різні мови, діалекти та жаргон, йому в черговий раз вдається показати різноманітність та суперечливість Донбасу: "Конкретизація протиборчих сил конфлікту для героя-вчителя української мови, далекого від політики, відбувається за допомогою розрізнення чи не розрізнення різних мов, що ховаються в романі за літературною мовою автора. І це мовне різноманіття – візитна картка Донбасу. Тут є літературна українська, якою Паша розмовляє лише на уроках, штучно-радянська літературно-бюрократична російська, якою розмовляє фізрук, далі донецький суржик, тобто суміш російської і української, з обсценною лексикою у мешканців селища, де знаходиться інтернат, далі розмовна українська в українських військових з інших регіонів, далі розмовна російська України з власною акцентуацією і фонематикою, далі розмовна російська чужих прибульців-росіян, які ідентифікуються лише за інакшою російською мовою, переповненою обсценною лексикою, нарешті літературна бюрократична російська мова військових з Росії"[84]. Завдяки мові, Паша зумів зрозуміти, хто на чиєму боці, хто є ворогом, від кого бігти і до кого він може звернутися за допомогою. Саме ця різноманітність є дуже важливою характеристикою сучасного Донбасу, "позбавленого родинних, національних, історичних цінностей"[85].

Мотив дороги цікавий і з фізичного аспекту. Різні доріжки, дороги, асфальт, невідомі дороги, непролазні ліси "проводять героя символічною дорогою внутрішніх змін, котрі відкривають нові виміри ідентичності"[86]. Ці дороги завжди невідомі і, здається, нікуди не ведуть: "Залізничні колії тягнуться невідомо куди і невідомо де закінчуються, залишаючи за собою лише малі та великі занедбані станції, де часто опиняються герої роману. Топос бездоріжжя – визначальний у творі, поля, ліси, галявини складають значну частину території, яку долає головний герой. Неструктурована місцевість дезорієнтує персонажів, оприявлюючи їх життєву

[84] Інна Онікієнко, "Полідискурсивність роману Сергія Жадана "Інтернат"", *Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету* (2019), https://core.ac.uk/reader/268531820 (28 липня 2020).
[85] Л. О. Крупка, "Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом "Інтернат")", *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія",* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[86] Ibid.

безвихідь, що переросла в апатію та байдужість”[87]: “Хочеться сісти й відпочити. Щоб нікого не бачити. Щоб нікого не чути. Щоб забути всі ці звуки й запахи. Забути вокзал, забути автобус, розбиту дорогу, місячні пейзажі за вікном, нещасних подорожніх, що бредуть січневими полями, чорний простріляний наскрізь ліс, темні будинки, налякані голоси, вікна, за якими немає жодного життя, перехрестя, за кожним із яких на тебе може чекати смерть”[88].

## 4.3. Сюжет, аналіз твору та головні герої

Роман починається зі сварки між головним героєм Пашею і його батьком. Двоє сперечаються щодо того, чи варто зараз їхати в інший кінець міста, яке скоро буде окуповане, і врятувати свого племінника з інтернату, де він живе та навчається. Вже на самому початку роману ми бачимо дискусію між Пашею та його батьком, і як Паша намагається уникнути відповідальності за свого племінника:

“Поїдь, забери його”, кричить старий.
“Її син, відгукується Паша у відповідь, – хай сама забирає.”
“Він твій племінник”, нагадує старий.
“І шо?”
“Він мій онук.”[89]

Вже майже на першій сторінці ми можемо передбачити характер Паші та спосіб його мислення. З першого діалогу ми бачимо його небажання діяти, уникнення відповідальності та байдужість до власного племінника.

Його подорож починається з автобусної станції, на якій панує жахлива атмосфера покинутого міста[90]: “Щось не так, думає він, щось тут не так. Жодної живої душі, жодного голосу. Навіть локомотивів не чути. Навіть торгівлі немає. Темно-синій сніг

[87] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[88] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 321.
[89] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 7.
[90] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.

підтікає водою, погода мало не плюсова, але небо в хмарах, волога висне в повітрі, іноді переходячи в ледь відчутний дощ, далі на коліях стоїть туман, і в цьому тумані не чути ні голосів, ні кроків”[91]. Така атмосфера домінує у всьому романі, де часто бачимо описи туману, темряви, погано видимих і темних доріг.

Сюжет роману побудований на топосі дороги.[92] Таким чином автор знайомить нас із персонажами роману та представляє їх життя, долі, ставлення до війни: “Це питання є своєрідним маркером, що ділить усіх на “своїх” та “чужих”. Кожен із “своїх” чи “чужих” відстоює власні інтереси та вступає в дискусії щодо суспільно-політичних проблем регіону. Саме це часто стає причиною конфліктів та ворожого ставлення до один одного”[93].

Головним героєм роману, якщо його взагалі можна назвати героєм, є Паша, тридцятип’ятирічний неодружений вчитель української мови. Він живе разом з батьком та сестрою-близнюком, яка працює провідницею і зараз перебуває в рейсі. Вони живуть в будинку біля станції. Він любить не зміни, а безпеку та стабільність. Для Паші ця стабільність дуже важлива, він уникає будь-яких змін, навіть найбільш банальних, навіть коли його сестра пропонувала перетягнути крісла, Паша відмахувався. Він любить свій будинок і почуває себе в ньому захищеним. Ось як описується будинок у романі:

“Паша любив цей будинок, жив тут ціле своє життя, збирався жити далі. Його побудували німецькі полонені, відразу після війни. Була це доволі простора будівля на дві родини. Друга вулиця від залізничної станції, густозаселений приватний сектор, в якому жили переважно станційні робітники.” [94]

Паша – дуже пасивна людина, намагається не звертати уваги на війну так, ніби її не існує. Він не дивиться телевізор, не читає газети, не обирає сторони, і нічого не хоче

[91] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 14.
[92] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[93] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[94] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 7.

знати про війну, хоча його будинок знаходиться близько до лінії фронту: “Паша телевізор не дивиться, особливо останній рік, коли новини просто лякають.”[95]

Паша не бере участі у війні. Причину цього ми дізнаємося трохи пізніше в романі. Виїжджаючи з міста до інтернату, намагаючись знайти транспорт на вокзалі, Паша зустрів солдата, який запитав його, чому він не воює. У Паші проблеми з пальцями на руках, тому він не може воювати:

“Хто такий?” питає той, що в арафатці, лисоподібний. Говорить російською, але з якимось дивним акцентом, так, мовби чув цю мову лише по телевізору.
На мить із туману проступає сонце, зблискує на його сивині.
Паша завчено пояснює: школа, канікули, інтернат, племінник. Дістає паспорт, відкриває на прописці.
“Місцевий?” дивується лисоподібний. “А чьо не воюєш?”
“Інвалідність”, відповідає Паша й дивиться на паспорт у руках бійця: віддасть чи не віддасть?
Той крутить документ у руках, ще раз гортає потріпані сторінки, ще раз поправляє арафатку, складає паспорт, витримує паузу, віддає документ Паші.
“А шо з тобою?” питає.
Паша показує йому праву долоню, відчайдушно намагаючись розчепірити пальці.
“Шо?” не розуміє боєць.
“Да з пальцями в нього біда”, говорить йому з-за спини той, що в шкірянці. “Бачиш?”
Паша про всяк випадок далі показує всім долоню, ніби підтверджуючи: точно, біда. Лисоподібний недовірливо приглядається до його руки, але швидко втрачає інтерес – і до Паші, і до його біди.[96]

Вокзал можна назвати “транзитною територією”[97]. Фізичний вигляд будівлі станції натякає на серйозність ситуації. Наче ми можемо відчути, що там відбувається щось жахливе: “Вокзал фарбований у жовте, але під дощем фарба стала темною, важкою. Державні прапори з колон завбачливо зняли: розуміють, що армія місто залишає, краще не нервувати тих, хто сюди зайде слідом. При колонах кошики для

[95] Ibid.
[96] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 79-80.
[97] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.

сміття, переповнені яскравими обгортками та пластиком. Згори, на порожніх пляшках з-під коли, зависло кілька закривавлених бинтів. Кров теж яскрава”[98]. Вокзал – ще одне ідеальне місце для показу різноманітності Донбасу та людей, які там живуть, “людей різного соціального статусу, віку, особистого досвіду, політичних поглядів та моральних установок, проте об’єднаних спільним прагненням – вижити і повернутися у свій звичний світ”[99].

Протягом першого дня подорожі Паші вдається сховатися в підвалі будівлі, де він знаходить інших людей, яким, як і йому, належить перетнути частину окупованої зони, щоб повернутися додому. У підвалі Паша зустрічає Віру, проститутку, яка працює у “масажному салоні”. З їхньої розмови ми знову бачимо, що Паша не може визнати, чим він займається, тобто що він боїться сказати, яку мову викладає в школі:

“Ти шо, справді вчитель?” не витримує Віра.
“Учитель.”
“Учитель чого?” допитується Віра.
“Просто вчитель.”
“Шо у тебе там в інтернаті?” далі питає вона.
“Племінник.”[100]

Бачимо, що Паша усвідомлює свій характер, свою пасивність. Далі в романі Паша усвідомлює всю ситуацію. Він усвідомлює, що Сашу потрібно було швидше забрати з інтернату, він розуміє, що постійно від чогось ховається, відкладає найважливіші речі, тікає від відповідальності, що у нього немає сміливості говорити правду, робити те, що він хоче й головне – думати, що хоче:

“Раптом стає їх так шкода, і малого стає шкода: якого чорта він сидить у цьому інтернаті, давно час забрати його додому, якщо його мама – ідіотка, то що, вони зі старим не зможуть за ним дивитися? Зможуть, ясно, що зможуть, давно слід було це зробити, особливо – зважаючи на його стан, завжди відкладаю все на потім, завжди не вистачає часу на найважливіше, на найголовніше, завжди від усього ухиляюсь, відходжу вбік, не

[98] Сергій Жадан, *Інтернат,* Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 60.
[99] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[100] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 111.

маю сміливості говорити, що думаю, і думати, що хочу, коли це все вже закінчиться? – питає Паша сам себе".[101]

Паша також відчуває тотальне відчуження, бо багато років він був захований у коконі щоденної стабільності. Однак, з того моменту, як він пішов за своїм племінником, хотів він цього чи ні, війна стала частиною його життя, і він більше не міг робити вигляд, що її немає. Читаючи роман, ми бачимо процес зміни, що відбувається в свідомості головного героя. Паша змінюється, проходить шлях від нейтральної, пасивної людини до людини, яка готова взяти на себе відповідальність.

Дуже важко визначити момент, коли відбулася ця зміна в погляді Паші на війну. Можливо, це не просто одна мить, а кілька моментів і ситуацій, які так сильно вразили Пашу. На нашу думку, одним із таких моментів був той, коли Паша в підвалі інтернату зустрів трьох нафарбованих дівчат, які виглядали як дорослі жінки:

"Що ви взагалі знаєте про нормальне життя? – кричить про себе Паша, обертається й раптом бачить їх усіх. Усіх трьох. Старшу, років дванадцяти, він учора вже бачив: це вона ввечері приходила з Ніною, приносила спальник. Упізнав її за волоссям, що спадає просто на очі. І за поглядом – недовірливим, чіпким. За минулу ніч недовіри в погляді стало, здається, ще більше. І страху теж. Стоїть у вилинялому рожевому пуховику, ховає руки в кишенях. На ногах в'язані шкарпетки й теплі домашні капці. Капці завеликі, схоже, з чужої ноги. Та, що визирає їй з-за плеча, на вигляд менша, років десяти, теж недовірлива, теж налякана: світле волосся, зібране у вузол, кілька хлопчачих светрів, натягнутих один на інший, невиразні джинси, ношені кросівки.

В руках тримає пластикову кружку з чимось гарячим: не захотіла, видно, залишати, коли вибігала в коридор. Хто його знає, коли повернешся. А гаряче холоне, тому краще тримати його при собі, про всяк випадок. І ще третя стоїть. Визирає з-поза порога, не виходить у коридор. Волосся коротко стрижене, так, ніби вона з лікарні вийшла. Але боїться, що її туди знову повернуть. І погляди у всіх такі важкі. І тіні під очима такі чорні, глибокі. І Паша спочатку не розуміє, у чому річ, аж раптом до нього доходить: вони, всі троє, нафарбовані. Густо, виклично, як тут фарбуються дорослі жінки. Паша спочатку дивується, потім розуміє: ну а чим їм іще від ранку займатись у підвалі? Сидять, фарбують одна одну, щоб не так страшно було. Хоча все одно страшно.

[101] Ibid., с. 61.

Я ж їх і налякав, думає Паша, сам і налякав. Проте дивиться на них, дивиться на фарбу в них під очима, на страх, який вони намагаються цією фарбою замалювати, і розуміє, що ні, він тут ні до чого, страх у них надто глибокий, постійний, вони з ним так і живуть. І Паша їх зовсім не налякав. Вони й без Паші налякані. Паша тут, у підвалі, виявився радше таким самим мудаком, як і всі довкола, як і їхні батьки, що кинули їх, мов кроликів у зачинених клітках: живіть, скільки зможете. І як зможете. Стоять, дивляться на Пашу, мовчать. У тієї, що з вузлом на голові, повільно стікають сльози, розмивають фарбу, залишають чіткі борозни. І все це має такий дивний вигляд тут, у цьому підвальному коридорі: Паша з його мертвими пальцями, малий, що зачинився від цілого світу в бомбосховищі, ці ось дівчатка з неприродним, якимось клоунським гримом, що стоять і починають нити. Мовби юні клоуни прийшли до старого клоуна скаржитись на труднощі професії. А старий клоун сам готовий розплакатись і не плаче лише тому, що йому соромно плакати перед розмальованими дітьми. Тому він просто сідає на цементну долівку, підпирає спиною металеві двері, скидає окуляри й починає втомлено терти очі, що сльозяться від пилу, недосипання та розпачу".[102]

На нашу думку, Паша саме в цей момент зрозумів, як війна впливає на життя простих людей, особливо найбільш вразливих і безпорадних.

Хоча цей випадок став для Паші своєрідним переломним моментом, здається, що він цього не зрозумів до кінця. Побачивши дівчат, Паша зустрів фізрука в інтернаті й поспілкувався з ним про війну. Паша ототожнює себе з професором, який, як і він, вважає, що війна – це не його відповідальність:

"Ось", підхоплює фізрук. "Нам пощастило всім просто. У нас була нормальна країна, нормальне дитинство."

"А іграшки?" нагадує Паша.

"Іграшок не було", погоджується фізрук. "А країна була. Нормальна країна. Не найгірша. Дітей принаймні вирощувала. Ось мене, скажімо, виростили. І я нічого не боявся. Тут виріс. Повернувся після закінчення педагогічного інституту", нагадує фізрук. "Передаю досвід молодим колегам. Я, щоб ти знав, нікуди звідси й не піду. Мене так виховали. У тій, іншій країні. Ось усі розбіглись, а я залишився."

"Ніна теж залишилась", нагадує Паша.

[102] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 146.

“Так”, погоджується фізрук, але далі говорить про своє. “Ось чому я залишився, не втік? Тому що мені немає чого боятись. Я ніколи нікуди не ліз. Я просто робив свою роботу. Чого мені боятися? Згоден?”

Паша мовчки киває головою. Ясна річ, що згоден. Звісно, згоден. Сам такий. Так само завжди робив свою роботу, не тікав. Чого мені боятись? питає сам себе Паша. Боятись нічого, я ні в чому не винен, відповідає він сам собі. Я нікого сюди не кликав, я нікого не виганяв. Я просто роблю свою роботу. Я просто вчу дітей правильно писати.” [103]

В цей момент до кімнати заходить Ніна, директорка інтернату. Вважаємо цю розмову однією з найважливіших частин книги:

“До того”, не пояснює Ніна. “Ось ви звикли згадувати, як вам було добре й спокійно, як ви не боялись. Чому ж ви тепер усі боїтесь?”

“Я не боюсь.”

“Боїтесь. Бомбардувань, може, й не боїтесь, а ось назвати речі своїми іменами – боїтесь. І їм”, показує Ніна за спину, “боїтесь розповісти правду. Це ж не так просто, як згадувати про щасливе дитинство”.

“Валерій Петрович про інше говорив”, пробує вступитись Паша, але Ніна тихо, однак твердо його перебиває:

“Про це”, перебиває вона, “саме про це: про страх та безвідповідальність. Ось ви, Пал Іванич, зі своїми дітьми про війну говорите?”

“Я мовник”, відказує на це Паша.

“А ви розумієте, що в половини з них батьки воюють? Здогадуєтесь хоча б?”

“Ну”, невпевнено говорить Паша.

“А здогадуєтесь, що частина з них воює проти вас? Проти нас”, виправляється вона.

“Проти мене ніхто не воює”, заперечує Паша сухо, оскільки бесіда починає подобатися йому дедалі менше. “Я ні за кого.”

“Ну а коли стріляють по вашому племіннику – ви теж ні за кого? Коли прилітають снаряди в інтернат, де він живе? Це проти кого воюють? Проти мене?”

“Я не знаю, хто стріляє”.

“Справді?” спокійно дивується Ніна. “А я знаю. Хочете, вам розповім? Знаєте, куди виходить наш спортзал? Ось Валерій Петрович знає, він фізрук.”

“Не знаю”, так само сухо відказує фізрук.

[103] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 154.

“А я знаю”, говорить Ніна. “Спортзал виходить на південь. І снаряд прилетів із півдня. А що в нас на півдні? Валерій Петрович, що в нас на півдні?”

“Ну звідки я знаю?”, роздратовано говорить фізрук.

“Та знаєте, все ви знаєте. Кордон у нас на півдні. Державний кордон. Колишній державний кордон”, виправляє себе Ніна. “І стріляли саме звідти. І що тут не зрозумілого? Що тут аж такого складного, аби цього не знати? І якщо ви самі собі не хочете в цьому зізнатися, то хто вам винен?”

“З іншого боку теж стріляють”, огризається Валєра.

“Стріляють”, погоджується Ніна, “тільки ж ви про це теж не говорите. Ніби вас це не стосується. Хоча давно слід було визначитися, з якого ви боку. Звикли все життя ховатися. Звикли, що ви ні при чому, що за вас завжди хтось усе вирішить, що хтось усе порішає. А ось не вирішить, не порішає. Не цього разу. Тому що ви теж усе бачили й усе знали. Але мовчали й не говорили. Судити вас за це, звісно, не будуть, але й на вдячну пам’ять нащадків можете не розраховувати. Коротше, – говорить Ніна й рішуче підводиться, – не тіште себе ілюзіями, відповідати будуть усі. І найгірше буде тим, хто відповідати не звик”.[104]

Образ Ніни насправді є моральним символом Донбасу. Вона вважає, що у війні винні такі пасивні люди, як Паша та вчитель фізкультури.[105] Можливо Паша вважав її виступ образливим, але нам здається, що все, що Ніна сказала згодом, мало на нього вплив. Зустріч Паші з Ніною викликала в ньому щось зовсім інше, ніж його звичайна байдужість. Раптово, той факт, що він повернеться до свого колишнього життя, коли він врятував Сашу з інтернату, здавався йому незрозумілим.[106]

Ще один дуже важливий момент у романі визначив напрямок, у якому відбуватиметься зміна характеру Паші. Після того, як Паша забрав Сашу зі школи-інтернату, вони прибули на вокзал, звідки автобус наступного дня відвезе їх до їхньої станції. Переповнений автобус зупиняється перед постом, де російські солдати контролюють перехожих. Паша зазначає, що один з його солдатів дуже знайомий, але він не може згадати, звідки він його знає. Завдяки саме цьому солдату автобус проходить без великих проблем. Однак, зустріч з цим солдатом викликала у Паші почуття

[104] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 159-160.

[105] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат“)“, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія“,* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень., с. 103–105.

[106] Ibid.

неприємності, “ніби говорив Паші: ось він – я, взяв штурмом це йобане місто, зайшов на блокпост, вибив звідси всіх, зачистив, це я тут усе контролюю, це від мене тут усе залежить, можу здати тебе, сука, з усіма твоїми кишками, але давай, вали, нахуй ти мені потрібен, їдь звідси, вибирайся, подалі звідси, сам здохнеш”.[107]

Через деякий час Паша зрозумів, звідки він знає цього солдата. Ще до війни батько знайшов Пашу і заплатив йому, щоб допомогти хлопцеві вивчити мову, оскільки він готувався їхати до столиці. Його тато торгував вугіллям, але у нього були інші плани щодо сина, які включали навчання. Хлопчику все це не подобалось. Кожна їх лекція закінчувалася якимось скандалом. Але одного дня, під час заняття, тато приходить додому і гаряче сперечається з сином, тоді хлопчик тікає з квартири, а батько біжить за ним. Згодом, Паша припиняє навчати хлопчика, який, протягом літа провалює всі іспити, крім екзамену з мови. Паша відчуває провину у всьому цьому, але, як завжди, нічого не робить. З плином часу він забуває про хлопця:

“А ось довелось згадати. Як же так? – думає Паша, розглядаючи темний натовп перед собою. Як же так сталось? Як я не помітив, шо мої учні тепер воюють проти мене? Як я це пропустив? Хоча, пробує він себе заспокоїти, чому проти мене? Не проти мене. До чого тут я? Та ладно, не проти тебе, тут-таки не погоджується він із собою, зрозуміло ж, шо саме проти тебе, конкретно – проти тебе. Проти всього того, шо з тобою пов’язане. А шо зі мною пов’язане? – не розуміє сам себе Паша. Та все, відповідає він собі, і твій предмет, і твоя школа, і прапор, який над нею висить. Вони ж за це воюють. Точніше, проти цього. Чому він мене не здав? – думає Паша. Чому відпустив? Міг же здати. Було за що, чесно кажучи. І що б тоді було з малим?
І тут Паші знову стає страшно. Дуже страшно. І дуже холодно”.[108]

Тут Паша усвідомлює свої помилки, свою байдужість, кризу ідентичності. Вперше він цікавиться, хто він у цій війні, на чиїй він сторони, за кого він бореться і хто воює проти нього, але відповіді досі не знаходить, він все ще не розуміє.

Під кінець роману зміна, яка відбувається у Паші, стає більш помітною. Коли Паші і Саші вдається знайти транспорт до автобусної станції, яка знаходиться приблизно за тридцять кілометрів від їх станції, Паша починає розуміти, що не можна назавжди замикатися в собі й уникати відповідальності. Паша і Саша приходять на площу, повну

[107] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 249.
[108] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 254.

людей. На площі є стара лікарня, пошкоджена ударами куль. Через натовп проходить вантажівка, яка доставляє поранених солдатів до лікарні. Постраждалих так багато, що порахувати їх неможливо. Поки Паша стоїть і дивується на місці події, звідкись приходить команда утримувати поранених та нести їх до лікарні. Нічого не відповідаючи, Паша переміщує поранених через натовп до лікарні. Лікар у лікарні забирає їх до їдальні, оскільки це єдина кімната, де залишилось місце для поранених солдат. Лікар наказує Паші міцно тримати солдата, щоб він міг зробити операцію. Паша допомагає лікареві протягом усієї операції.

Протягом усього роману Паша хоче уникати відповідальності, не хоче втручатися, не хоче, щоб хто-небудь щось просив у нього. Але якось відповідальність завжди лягає на нього. Так сталося і коли йому довелося взяти на себе керівництво над групою людей, після того, як керівник групи Альоша, який повинен був вивезти їх з міста, зник. Решта групи покладається на Пашу і просить його відвезти їх в безпеку:

"Всі мовчать. Паша відчуває, як розряджається мобільник.
"Треба звідси йти", говорить до нього Аннушка. Говорить із притиском, ніби Паша не розуміє важливості її слів.
"Ну, так а шо я можу?" питає Паша.
"Ви, єдиний тут мужчина", пояснює йому Аннушка.
Мама її не заперечує. Натомість заперечує сам Паша, мовляв, як же, киває він у бік старого. Але старий у відповідь лише відчайдушно кашляє й махає рукою: ви, ви єдиний, я пас.
"Треба йти", повторює Аннушка.
"Так, треба йти", погоджується Віра. "Поки тихо."[109]

Потім, коли він і Саша повернулися з інтернату, і коли автобус потрібно було перевезти зі станції на станцію, йому наказали відповідати за всіх людей в автобусі:

"Жінка починає плакати, а решта береться штурмувати автобуси: краще вже на комбінат, ніж сидіти тут, на вокзалі, з цим товстощоким мудаком. Алєксєй Єлісєіч командирським жестом підкликає до себе Пашу. Той підходить, хоч і без ентузіазму.
"Значь так", каже йому Єлісєіч. "Будете за старшого в головному транспорті".
"В якому?" не розуміє його Паша.

[109] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 95.

“Ну, ось у цьому”, показує Єлісєіч, “брудному. До посьолка. Будете відповідати за лічний состав гражданського насєлєнія. Ясно?” питає. Власне, не питає. Наказує.”[110]

І нарешті, під час операції лікар обрав саме його своїм помічником, щоб охороняти та доглядати за пораненими, і Паша повинен знову взяти на себе відповідальність за чуже життя.

В кінці роману Паша згадує всі хороші речі у своєму житті, безпечну роботу, теплий дім, і думає, що, можливо, йому просто потрібно це все, щоб зрозуміти, скільки у нього є і скільки він міг втратити:

“Завтра все буде інакше, завтра все буде, як завжди, буде, як раніше: розмірені дні, вдома, де кожен займається своїм, де все на своїх місцях, де немає нічого зайвого й нічого непотрібного. Ранки, наповнені хатніми клопотами, робота, до якої звикаєш, як до одягу: не тисне, не заважає, носиться, доки носиться. Тихі вечори, темні ночі. Стільки в усьому цьому, виявляється, втіхи, стільки тепла. Варто було потрапити сюди, в середину пекла, аби відчути, як багато ти мав і як багато втратив. Просто потрібно швидше повернутись додому, облишити нарешті це ходіння колами чужої біди, швидше додому, швидше”.[111]

Тоді стає зрозуміло, що головний герой роману насправді знаходиться дуже далеко від нашого класичного розуміння терміна “герой”, що “тут пишеться не про вояку-героя, відважного солдата і його подвиги, а про людину, якій війна заважає жити, бо знищує все людське.”[112]

Багато літературних критиків в цьому романі вбачають занадто різку і раптову зміну поведінки головного героя та не можуть зрозуміти, як Паша так сильно змінився протягом трьох днів, і що від людини, “яка завжди пливе за течією”[113], він став кимось, хто здатний змінити світ. Жадан відповів на такі зауваження наступним чином: “Ясна річ, мені не хотілося показати, що протягом трьох діб людина може докорінно

[110] Ibid., с. 242.
[111] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 309.
[112] Мирослав Кравець. “Толстой, Жадан і бухгатерський облік“, *Лепорт* (12 грудня 2020), http://www.leport.com.ua/tolstoy-zhadan-internat/ (15 липня 2020).
[113] Ibid.

змінитися. Але те, що за цей час людина може зробити якісь висновки і в майбутньому щось може змінитися, то так, хотілося це показати".[114]

Мета Жадана, можливо, зовсім не полягала в тому, щоб показати внутрішню зміну головного героя, але щоб "подивитися на війну очима мирного населення, яке від війни найбільше страждає".[115]

Зрештою, задаються питання про те, що ці три дні означають для Паші, що мотивує його йти далі, вижити і врятуватись. Цитуючи слова критика Євгенія Стасіневича ми можемо краще зрозуміти бажання Паші вижити:

"Це постмодерністський, так би мовити, "занепадницький" підхід. Звісно, автору нічого не лишається, як тільки сказати в кінці, що більше ніколи не буде так, як було колись. Стасіневич вважає, що добре, що Паша попри невідоме завтра все одно діє, а я думаю, що Паша діє не для абстрактних завтра, а виходячи із конкретного моменту. Питання тільки в тому, чи робить Паша те, що дасть йому бодай-яку надію на щасливе завтра. Звісно, ні. І зовсім не тому, що Паша такий недалекоглядний. Він просто змушений діяти в таких умовах, коли не зрозуміло, що таке добре, а що таке погано, – не знає, що таке це саме сьогодні."[116]

Створивши Пашу як головного героя, письменник хотів сказати, "що якби всі люди визначилися, за кого вони, то війна б припинилася. Це ж не так у реальності".[117]

Другий головний герой роману – племінник Паші, Саша. Саша вже деякий час живе в інтернаті, де його залишила його мати. Ось чому його мати більше не розмовляє зі своїм батьком, дідом Саші, який ніколи не пробачив їй за те, що вона зробила.

Паша не хотів, аби сестра його віддавала: "Для чого, говорив? Хай живе в нас, буду за ним у школі дивитися. Але сестра зі старим не розмовляє вже два роки. Ще коли жила зі своїм Арамом, окремо від Паші зі старим, почалися сварки. Потім, коли Арам звалив, і вони залишились удвох, у своїй однокімнатній у панельнику, у них зі старим почалась просто позиційна війна. Малий до того ж навчався погано, поводився ще гірше, все це так чи інакше мало закінчитись криміналом: тато в бігах, мама – провідниця, він

[114] Ibid.
[115] Ibid.
[116] Мирослав Кравець. "Толстой, Жадан і бухгатерський облік", *Лепорт* (12 грудня 2020), http://www.leport.com.ua/tolstoy-zhadan-internat/ (15 липня 2020).
[117] Ibid.

її майже не бачить, світ наповнений спокусами й викликами, як тут стриматися? Він особливо й не стримувався. До Пашиних порад не дослуховувався, діда просто ігнорував. Усе як у людей, одне слово. Ну, і хвороба. Паша згадує про це й відразу ж шкодує, що згадав. Краще не згадувати. Але є як є. А як є? Є так, ніби над малим давно вже стоїть знак смерті. І сама смерть – лише питання часу. Якоїсь миті сестра просто здала його сюди, не попередивши ні Пашу, ні батька. Старий після цього взагалі перестав з нею розмовляти. Паші від нього теж діставалося, хоча Паша якраз і ні до чого: теж був проти інтернату, сварився із сестрою, ходив до начальства, розмовляв із малим. Але десь не дотиснув, здався, відступив. Малий це бачив. Мабуть, тому й тримав на Пашу зло: мовляв, слабак, не витягнув мене звідси, не підстрахував".[118]

Дитинство Саші минуло без присутності батька, і коли почалася війна, багато його однокласників втратили батьків. Одного разу Саша запитав Пашу, на чиєму він боці, на що Паша відповів, як завжди, що він ні за кого. Саша на це образився і з того часу не спілкувався з Пашею:

"Хоча є ще одна річ, Паша це добре пам'ятає. Минулого року, навесні, коли все це лише починалося, коли ще ніхто нічого не розумів, вони з малим якось надто жорстко посварились. Малий усе допитувався в Паші, за кого він, що робитиме, у кого стрілятиме. Паша, як завжди, неохоче відповідав, що його це не стосується, що його ніхто не влаштовує, що він ні за кого. На це малий, цілком несподівано, видав щось на зразок того, що знати його не хоче, і що йому соромно, і що його рідний дядя – просто рідкісний мудак. Паша спочатку не розумів, у чому річ. Потім дізнався, що, виявляється, у малого в класі в перші ж тижні закатували когось із батьків. А Паша про це не знав. А знати про це було б варто. Потім пробував пояснити, що він насправді мав на увазі, але малий, схоже, свого бачення змінювати не збирався, а Паша якось і не знайшов педагогічних методів, аби в чомусь його переконати. На тому й розійшлися. Спілкувались далі, проте помітно було, що малий відсторонився, відійшов, не довіряв. Паша, звісно, переживав, але що він міг зробити? Що я справді міг зробити? – думає він, засинаючи. Що я міг зробити? Що?" [119]

[118] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 123.
[119] Ibid., с. 124.

Паша постійно переживає про Сашка, хоче його захистити. Причина – здоров'я Саші. Паша часто згадує, що сталося з Сашком, коли він був маленьким, і боїться, щоб це не повторилося:

"А малий раптом стає безвольним, не опирається, не говорить нічого, дозволяє відтягнути себе подалі від цієї гори зогнилих кишок, кілька разів зашпортується в густій траві, потому прибирає Пашину руку, біжить далі, не озираючись, не видихаючи повітря. Тоді теж було так само, думає Паша, все, як тепер: блідий, безвольний малий після нападу, лікарка, що стоїть над ним із заплаканими очима, не знає, що й сказати. Краще не згадувати. Коли Саші було 10, у нього був напад, який відбувся ще кілька разів після того першого нападу. Його мати намагалася знайти допомогу, сказавши Паші та дідусю, що хлопчика треба лікувати. Але з плином часу ніхто нічого не робив, і мати відправляла його до інтернату, думаючи, що вони там краще дбають про нього: І Паша розуміє, що насправді давно його не бачив, малого. А коли й бачив, усе одно вони не спілкувалися по-справжньому: так, перекинуться словами про щось незначне, нікому не цікаве, розійдуться – кожен у свій куток, до наступного разу, до наступної розмови. До наступної сварки, додає Паша й згадує, як він знайшов малого тоді, між дерев, як тягнув його за собою, як той опирався, не хотів іти. Як, зрештою, прокусив Паші руку, аж той скрикнув від несподіванки й потягнув малого за шкірки, як пса, що вліз у шкоду, як малий викручувався й підвивав, справді мов щеня, перелякано й злісно. Як потім удома, на кухні, всі кричали, злими голосами, ніби на чиємусь похороні, ніби звинувачуючи один одного в чиїйсь смерті – без жодного шансу на прощення, без жодного натяку на поблажливість, голосно й істерично, нікого не слухаючи. Малий тоді згорнувся в клубок, його почало трусити, він увесь якось ураз осунувся й забився в конвульсіях. Але всі кричали так голосно, кожен так хотів викричатись, що на малого просто не звертали уваги. Звернули лише, коли той скрикнув і почав качатись підлогою, наче з нього вилазили біси. Паша перший це зауважив, і голос його враз обірвався. Кинувся до малого, повернув обличчям до себе. Малий був блідий, очі закотились, в'язка цівка слини звисала з уст. Паша підхопив його, переклав на ліжко, а далі й сестра, себто його, малого, мама, заголосила й завила на повен голос, кинулась до дитини, і старий осікся, так і не договоривши свого найсокровеннішого прокляття. Всі схилились над малим, не знаючи, як бути і як себе вести, стояли і з острахом дивились, як дитина затихає, ніби провалюється в теплий глибокий сон. І Паша кинувся викликати швидку, ще не

розуміючи, що їм говорити і як їм усе пояснювати, поки сестра крутилася над малим, нила тоскно, на весь голос, лякаючи Пашу зі старим.” [120]

Саша розуміє, що відбувається, і знає, що настав час втекти зі школи-інтернату. Він також, як і Ніна, засуджує жителів Донбасу за їх байдужість. Хоча Саша ще дитина, він прекрасно розуміє серйозність ситуації та небезпеку, в якій він і Паша опиняються. Він вже не такий малий, що йому потрібен постійний захист і догляд, але стає порадником і помічником Паші. Він має сильні погляди і знає, на чиєму боці він стоїть.[121] Можна зробити висновок, що Саша є представником наймолодшого покоління, хоч і виховується в інтернаті, але на відміну від решти персонажів, має сімейну свідомість та чітку проукраїнську позицію.[122]

Наприкінці роману Жадан вирішує змінити оповідача, передаючи слово Саші. Тут ми розуміємо, що головний герой цього роману – не Паша, а його племінник. Він той, хто може прийняти правильне рішення у складній ситуації. Виявляється, що Паша не вивів дитину з інтернату, а навпаки, маленький повернув Пашу додому[123]:

“Мені подобається, як він тепер говорить, як розмовляє зі мною. Раніше він говорив так, ніби за щось вибачався. Було незручно – і йому, і мені. Хоча за що йому вибачатись? Йому вибачатись немає за що. Це мені, скоріше, завжди було незручно, коли діставав його: Паша – сердечник, нервувати йому не можна. Серце могло схопити будь-де й будь-коли. Я чого й боявся за нього всі ці дні. Не знав – дійде, не дійде. Але дійшов, молодець. Ось тепер говорить спокійно, довіряючи мені й розраховуючи на те, що я його зрозумію. Не кричить, не наказує, спокійно пояснює: прийдемо на вокзал, знайдемо таксі, грошей вистачить, їсти будемо вдома. Найгірше позаду, тут із нами нічого не станеться. Скоро будемо вдома.” [124]

[120] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 275.
[121] Л. О. Крупка, “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат”)”, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія“: серія “Філологія*”, Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[122] Ibid.
[123] Олександр Харчук, “Огляд роману Сергія Жадана “Інтернат““, *Друг Читача*, https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/50598/ (9 червня 2020).
[124] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 327.

Саша – це вже не хлопець, який турбується. Все, що він пройшов і пережив за ці три дні, щоб повернутися додому, зробило його хоробрим і готовим до всього. Врешті-решт, Саша – це той, хто піклується про Пашу, хто хоче привезти його безпечно додому:

"Я знаю, що він говорить неправду. Не хоче, аби я хвилювався. Переживає. Він завжди переживає, завжди боїться за мене. Я за нього, якщо чесно, теж переживаю. Можливо, я єдиний, хто за нього переживає. Марина від нього пішла, сестра, ну, мама моя, ним не цікавиться, дід із ним воює. А ось я його люблю. Я й знав, що він за мною приїде, не сумнівався. Просто розраховував, що приїде раніше, доки ще з міста можна буде виїхати. І коли він з'явився позавчора вночі, відразу ж подумав: як ми будемо вибиратись? Ну, але добре, що все склалось. І те, що він говорить неправду, теж добре. Хай говорить. Головне – щоб не хвилювався за мене. Я взагалі не розумію, як він досі тримається, після трьох днів на дощі й вітрі. Коли побачив його в лікарні, там, у коридорі, подумав, що він щойно розмовляв зі своєю смертю. І зміг її в чомусь переконати. Або не зміг. Але й вона його не змогла." [125]

[125] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 330.

## 5. Символіка образів у прозі Сергія Жадана

Серед численних символів у творчості Сергія Жадана, як зазначалося вище, виділяється образ собаки. Саме такий багаторівневий образ присутній і у романі "Інтернат". Символ собаки в прозі Жадана часто асоціюється зі слов'янською міфологією. У творчості письменника цей символ пов'язаний з відчуженими й окаянними персонажами. В "Інтернаті" Жадан часто згадує демонічних собак, які пов'язані зі смертю. В різних міфологіях собака завжди мала амбівалентне значення, "у якому поєднувалось добродійне й демонічне начала".[126] Символ вовка, який у фольклорі асоціюється зі смертю та потойбічним світом, тісно пов'язаний із символом собаки.

"Інтернат" – це не перший роман Жадана, в якому ми зустрічаємо образ собаки. Він є одним із найпоширеніших мотивів не лише в прозі, але й у поезії Сергія Жадана: "дорога була розбита, мов хребет пса, що потрапив під фуру"[127]; "війна, мов сука, вигодовує щенят, яких їй підкидають, назавжди роблячи їх сестрами та братами"[128]. Письменник згадує собак також в оповіданні "Месопотамія": "Квітень був дощовий, за автобусом із домовиною бігли вуличні пси, ніби почесна сторожа, час від часу кидаючись на чорні колеса похоронного фольксваґена, не бажаючи відпускати Марата до царства мертвих... Мав оливкового кольору шкіру, вузькі очі, недовірливий важкий погляд, невиразну усмішку, жовті зуби старого вуличного пса, слабкі легені й заплиле жиром серце"[129].

---

[126] С. О. Уманець, "Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана", *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018), https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).
[127] Жадан, Сергій, *Ворошиловград*, Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2015, с. 168.
[128] Жадан, Сергій, *Антена,* Чернівці: Meridian Czernowitz, 2018.
[129] Сергій Жадан, *Месопотамія*, *ЛитМир*. https://www.litmir.me/br/?b=221336&p=1(14 липня 2020).

На початку роману собака – це щось демонічне, втілення смерті. Паша боїться їх і всюди відчуває їхню присутність та небезпеку:

“Спить коротко й нервово, як завжди без снів. Лише з якимись картинками на кінчиках сну, так, ніби тобі щось показують, а коли ти хочеш розгледіти уважніше, відходять від тебе в тінь, разом із картинками, сміються до тебе з тіні недобрим сміхом, дивляться злим поглядом. Що там зображено? – думає він. Що це? Свіжовибілений коридор, з-під вапна проступають темні плями, як на шкірі померлого. До стіни приварена залізна драбина, вгорі – відчинений отвір. Якщо піднятися, опиняєшся на даху, а там – мокра кам’яна долівка. Ні, розуміє Паша, мокра долівка – це ось тут, де я лежу, головою на рюкзаку, а там що? А там горище, завалене його старими речами. І посеред цього всього – дві великі валізи. Є в мене на горищі валізи? – питає Паша сам себе. Немає, відповідає він собі. Немає. І підходить до валіз. Підходить, хоче відчинити одну, але з валізи тягне таким важким псячим духом, що Паша не наважується. Тоді той, хто показує йому все це, відходить від нього, ступає в тінь, ніби говорить: давай, давай за мною, ти ж мусиш подивитися, що там, боятимешся, німітимеш, а подивишся, давай, давай.”[130]

Собака у сні Паші натякає на неспокій й на тривогу. Сам факт, що Паші снились собаки показує, що він підсвідомо боїться чогось і щось його турбує.

Собака часто також означає погану прикмету і натякає на те, що може статися щось погане:

“Біля камер схову вони знаходять вільне місце. Малий дістає запасний светр, кидає на долівку, сідає. Паша моститься поруч. Відчуває, що куртка його наскрізь відсиріла, не витримує місцевого клімату. Паша зіщулюється, кутається сам у себе, намагається віднайти рештки тепла. Так, заходячи в ранкове море, шукаєш теплу течію, тримаєшся її, грієшся. Зігрітись особливо не вдається, отже, не вдається і заснути. Малий дрімає, натягнув шапку на очі, притулив голову до фарбованої в синій стіни. Паша натягує на голову капюшон, намагається забути про вогкість і голод, намагається, намагається, але не може. Оглядає з-під капюшона сусідів. Більшість спить, лише в кутку жіночка розповідає щось своїй сусідці. Жіночці на вигляд років сорок – сіре пальто, темні чоботи, коротко стрижене волосся. Притискає до грудей течку з паперами. Документи, розуміє Паша, тримала десь у столі, вибігала – встигла прихопити. Загубить

[130] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 91-92.

– узагалі нікому не буде потрібна. Сусідка її – старша, огрядна, сидить на клунках, які розповзаються під нею. Таке враження, що сіла на когось живого, тепер додушує. Слухає неуважно, плаче весь час. Коротко стрижена й розуміє, що слід би зупинитися, заспокоїти стару, а не може: далі говорить, говорить і говорить, глухим наполегливим шепотом, так що всі довкола чують, прислуховуються, ловлять окремі слова. Значить, ніхто не спить. А тут ще й тітка на клунках плаче, і плаче так гірко, що ніхто їй нічого навіть не скаже.

“Я зранку з під’їзду виходжу”, говорить коротко стрижена, “а він лежить на лавці. Поклали зранку, залишили на видному місці.”

“Та ви що?” плаче її сусідка. “Що ви кажете?”

“Так, чорний, породистий. Без голови”, продовжує жінка.

Тітка гірко витирає рот кінчиками хустки.

“І головне – не наш. Я в під’їзді всіх знаю. Принесли звідкись.”

Чорний, думає Паша, породистий. Без голови. Дуже хочеться їсти. Дуже. Відкидає голову назад. Очі заплющуються, холод стоїть у легенях, як вода в забитій раковині. Хтось піднімається з кутка, повільно йде на вихід. Худий, затемнений. З валізами в руках. І коли проходить повз, від валіз міцно б’є мокрим псячим духом. Паша аж відвертається, ніби це за ним прийшли. Втискається в стіну, міцно-міцно заплющує очі, але так стає ще страшніше, тож він панічно підриває голову, сонно роззирається, ловить у повітрі мертвий псячий запах, що поступово розвіюється.” [131]

З іще однієї сцени ми бачимо, що собаки насправді є символом смерті. Під кінець роману, коли Паша доглядає за молодим пораненим солдатом у лікарні, після операції в їдальні пошкодженої лікарні зауважуємо саме таку символіку. Солдат благає Пашу зателефонувати до своєї родини й сказати їм, що він живий. Паша бере мобільний телефон і намагається зателефонувати, але ніхто не відповідає. Солдат все ще благає його не здаватися, продовжувати дзвонити, коли очі повільно закриваються, і життя вибігає зі його розбитого тіла. В цьому моменті Паша відчуває чиюсь присутність у кімнаті. Відчуває, як хтось спостерігає за ним, відчуває якусь невидиму силу, що чекає:

“На кого вона чекає? І за ким прийшла? Очевидно, за мною, здогадується Паша, очевидно, це за мною вона йде назирці третій день, це від неї так важко тхне мокрою псиною, це за мною вона полює, до мене прицілюється. І ось тепер – найзручніший

[131] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 205.

момент: ми тут самі, більше нікого, цей пацан нічого й не зауважить, він уже взагалі нічого не зауважує. Так, саме зараз, розуміє Паша приречено, саме тут." [132]
В цій сцені знову виникає монтажний наплив: Паша все набирає і набирає на прохання помираючого хлопця, номер на телефоні[133]:

"Хто-небудь, візьміть трубку! Чому ніхто не відповідає, де ви всі? Де бодай хтось? Де ви? Нікого немає, нікого не чути. Нікого не шкода. (...) Відчуває, що смерть оминає його, відступає, переходить на іншого. Гудки розчиняються, час витікає, повітря розріджується. Вже нічого не виправиш, нікого не врятуєш. Шосе тягнеться сніговими полями. Довкола стільки білого, наче всі інші кольори зникли, залишився тільки білий. (...) Світла стає все більше, воно заливає собою все довкола, його стає так багато, воно виповнює собою все. Так, ніби життя складається лише зі світла, так, ніби в цьому світлі зовсім немає місця для смерті"[134].

Нарешті Паша розуміє, що собаки – символ смерті, що смерть слідкує за ним останні три дні й чекає його.

Однак, наприкінці "Інтернату" характер собаки вже не є чимось негативним, темним, чужим. У цьому полягає неоднозначність символу собаки, який одночасно втілює і демонічне і божественне. Наприкінці роману відбувається еволюція символу собаки. Тут ми бачимо ідеальний приклад амбівалентності образу собаки. Собаки також можуть відлякувати смерть. Це зображено в сцені, коли Сашко знаходить цуценят і вирішує забрати їх додому. Символ собаки змінює своє значення протягом усього роману, від тварини, яка віщує смерть, до символу друга і перемоги. Саме ця зміна значення образу собаки є "ілюстрацією перебігу подій, що відбуваються з героями, яким у підсумку вдається вислизнути з лап смерті й навіть переконати її в чомусь, схилити на

[132] Ibid., с. 321.
[133] Т. Г. Свербілова, Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги ("Інтернат" Сергія Жадана і "Похований велетень" Кадзуо Ішігуро), *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180), http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
[134] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 322-325.

свій бік".[135] Можна зробити висновок, що цуценята, знайдені Сашею, є символом перемоги над смертю та нового життя.

Собака, крім того, що є символом загибелі та небезпеки, яка переслідує головних героїв, також може бути символом чогось ірраціонального й незбагненного, тобто "чужого".[136]

Тут з'являється протиріччя понять "свій" та "чужий". Це можна побачити з вище наведеної цитати з початку роману, де головний герой порівнює українських солдат з вуличними собаками. Також Паша знаходить собаку на вокзалі, поки чекає транспорт до інтернату, і собака починає слідувати за ним: "Пес це теж відчуває – нікому він тут не потрібен, ніхто його тут не тримає, і розраховувати він тут може не так на чиюсь великодушність, як на слабкість. Мабуть, тому й вибрав безпомилково Пашу".[137]

Собака є тут втіленням інстинкту самозахисту, оскільки легко відчуває страх і слабкість іншого[138]. У ряді випадків можна помітити присутність опозиції "свій" – "чужий" між людьми і собаками. Коли Саша і Паша покидають інтернат, і натрапляють на голодних собак посеред вулиці:

"Пси насторожені, обережні. Проте зовсім не налякані. Відразу видно, хто тут чужий, хто тут не на своєму місці. Дивляться важко, люто, проте голосу не подають, вичікують.

"Пішли", ледь чутно говорить Паша. "Не чіпай їх."

Підіймаються, йдуть, намагаються не видавати паніки, не поспішати. Перший не витримує Паша. Обертається, присідає. Пси відразу ж завмирають, утримуючи дистанцію. Паша підіймається, робить крок назад. Пси неохоче теж відступають. Але щойно він повертається, відразу ж прискорюються слідом.

"Не реагуй на них", радить малий. "Вони відчувають, шо ти їх боїшся."

"Я їх не боюсь."

"Та ладно", тихо каже малий. "Навіть я відчуваю, шо ти їх боїшся. Я теж боюсь. Хто їх знає, чим вони тут харчуються. Йди спокійно." [139]

---

[135] С. О. Уманець, "Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана", *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018), https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).
[136] С. О. Уманець, "Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана", *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018), https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).
[137] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 76.
[138] С. О. Уманець, "Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана", *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018), https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).
[139] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 163.

Собака – типовий символ маскулінності, який дуже часто присутній у творах Жадана: “І ця тема в автора завжди пов’язана із підкресленою маскулінністю його творів, у яких для чоловіків матричною є схема захисту “свого” й відмежування його від “чужого”. Вовк у фольклорній традиції є позначенням жениха, а собака в парі з кішкою завжди протиставлялись як “чоловіче – жіноче”. Отже, мотивація частих порівнянь героїв Жадана із псами прояснюється. Словосполучення “вуличні пси” має в собі закладені сенси урбаністичного-покинутого, а також маскулінного”.[140]

[140] С. О. Уманець, “Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана“, *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018), https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).

# 6. Криза ідентичності та травма

Шлях, який проходить головний герой, щоб повернути племінника додому, є символом його внутрішньої подорожі, в якій він шукає причину свого існування. Таким чином автор ототожнює війну з кризою ідентичності.[141]

Щоб визначити, що таке криза ідентичності, необхідно спочатку визначити ідентичність. Ідентичність – це набір характеристик, що визначають специфіку індивіда або групи з точки зору різноманітності або приналежності до інших осіб чи груп. Індивідуальна ідентичність – це відповідь на питання "хто я?", ідентичність виникає з фактів, що складають біографію особистості, яка є унікальною і неповторюваною, та з їх власних тверджень про належність до різних груп, які становлять соціальну чи колективну ідентичність, притаманні або характерні для великої кількості осіб. Соціальна ідентичність – це відповідь на питання "хто ми?". А може бути статева чи гендерна, вікова, сексуальна спорідненість, мовна, релігійна, національна, регіональна, класна, професійна, організаційна, клубна, політична, традиційна, сучасна тощо.[142]

Для нас дуже важливі терміни національної та культурної ідентичності. Поняття національної та культурної ідентичності є частиною ширшого поняття – колективної ідентичності. Оте поняття колективної тожсамості оперте на принципі, що індивід засвоює істотні елементи колективної культури, визнаючи їх за власні, ототожнюючись із ними. Так в індивіда виникає чуття належності до спільноти (на засадах подібності). Водночас індивід виробляє в собі чуття окремішності щодо інших національних спільнот. Таке конструювання тожсамості має діалогічний характер, який зумовлюють стосунки між індивідом і колективом, а також між певним колективом і іншими колективами. Проте не можливо з'ясувати, що саме визначає належність індивіда до нації – об'єктивні чи суб'єктивні критерії, себто народження ("кров"), місце ("земля"), мова, культура чи радше національна свідомість індивіда.[143]

---

[141] Л. О. Крупка, "Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом "Інтернат")", *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія",* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.

[142] *Hrvatska enciklopedija*, s.v. "identitet", https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909 (28 липня 2020).

[143] Оля Гнатюк, *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*, Київ: Критика 2005, с. 50.

Тепер ми приходимо до поняття "кризи ідентичності". Психоаналітик Ерік Еріксон визначає кризу ідентичності як специфічний психічний стан, що настає у певний переломний момент людського життя (статеве дозрівання, шлюб, вихід на пенсію тощо), в якому виникають труднощі у відчутті ідентичності через порушення почуття сталості та тожсамості "Я" [144]. Криза ідентичності найчастіше є результатом великих соціальних чи індивідуальних змін. В Україні ця криза ідентичності була викликана розпадом Радянського Союзу: "Незмінними супутниками фіналу XX століття й занепаду комунізму, "осені народів" й "оксамитової революції" були ейфорія та ентузіазм щодо очікуваних змін. Водночас існувало усвідомлення – хоч і не всюди – наявності кризи. В Україні вона проступила на повну силу наприкінці 1980-х років; і то була не лише політична й економічна криза, але також криза тожсамості, що її (кризи) масштаби годі порівняти з кризою в Польщі чи в інших країнах регіону"[145].

Ситуацію в Україні після розпаду Радянського Союзу можна порівняти з подіями в Хорватії після розпаду Югославії та під час створення хорватської держави. Це момент в історії нації, коли починається процес пошуку ідентичності нації та створення нової держави.[146] Такі процеси пошуку часто відбуваються під час війни, так само як під час Вітчизняної війни в Хорватії і війни між Україною і Росією на Донбасі. Україна все ще формує національну ідеологію. Однак, українці занадто різноманітні та поляризовані щодо свого ставлення до Росії.[147]. Українська боротьба за ідентичність триває століттями, а наприкінці 1980-х - початку 1990-х років, і розпадом Радянського Союзу, ця боротьба стала ще більш вираженою. Після Помаранчевої революції та початку війни на Сході та захоплення Криму Україна все ще формується як нація.

Роман Сергія Жадана зображує цю кризу ідентичності через характер головного героя Паші: "Зовнішні та внутрішні дискурси роману стосуються питання відновлення українською людиною втраченої Я-ідентичності й національної ідентичності, адже

[144] Iva Žurić Jakovina, Trpimir Jakovina, "Pojam identiteta i njegov odnos prema društvenom poretku u knjigama za samopomoć", *Revija za sociologiju* 46 (2016), 3: 325–34.
[145] Оля Гнатюк, *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність,* Київ: Критика 2005, с. 94.
[146] Slaven Letica, "Tko smo, što smo i kakvi smo zapravo mi Hrvati", *Matica Hrvatska*, https://www.matica.hr/media/knjige/hrvatski-identitet-819/pdf/slaven-letica-tko-smo-sto-smo-i-kakvi-smo-zapravo-mi-hrvati.pdf (28 липня 2020).
[147] Mansur Mirovalev, "Caught in Ukraine's violence, war and identity crisis", *Al Jazeera* (7 липня 2019), https://www.aljazeera.com/indepth/features/caught-ukraine-violence-war-identity-crisis-190706182507197.html (28 липня 20120).

українська криза 2013-2014 років піднесла значення національної ідеї на чільне місце в житті держави й народу”[148]. В одному інтерв'ю сам Сергій Жадан пояснив метафору Інтернату: ““Інтернат” – це не лише місце, де відбуваються події і де навчається один із персонажів. Це – метафора неукоріненості, загубленості, невпорядкованості й неприкаяності. І це стосується багатьох із нас і країни загалом, тому що суспільство в нас теж страшенно не вкорінене в цю країну. Це невідчуття країни – такий певний синдром інтернату. Специфіка Донбасу – і в цій неукоріненості ...”[149]

Характеристики кризи ідентичності ми також бачимо з того, що роман ніколи не згадує конкретних назв міст, місць, битв, жителів, головний герой не читає газет і не стежить за новинами, не описує прапорів і не визначає, хто на чиєму боці у війні: “Саме психологічний стан загубленості й розгубленості блокує свідомість головного персонажа, не дає змоги визначитися в ситуації “свій” – “чужий”. Йому легше визнати цю війну чужою, тому в його мовному дискурсі відсутнє пряме називання агресора. Автор вдається до вказівних і відносних займенників, які вказують, але не називають когось, хто приховано бере участь у конфлікті: “вони”, “ті, хто”, “ці лише входять””[150].

Ностальгія за минулим та нагадування про “старі добрі часи” – ще один доказ кризи ідентичності.[151] Це ми бачимо на прикладі з роману “Інтернат”, коли Паша та вчитель фізкультури згадують власне дитинство: “Не в той час народилися, не в тій країні. Інша річ – ми. У нас була справжня країна, нам не треба було боятися. Я своє дитинство завжди згадую з усмішкою”[152].

Сергій Жадан належить до покоління “дев'ятдесятників”. Питання ідентичності для цього покоління письменників є дуже поширеним елементом у їхніх творах. Ось як українська літературознавиця Тамара Гундорова охарактеризувала це покоління: “Їхній простір – станції відправлення та прибуття, їхні родичі – мандрівники, тобто особлива каста людей, бездомних і не вкоріннених, яких, власне й зріднює їх бездомність”[153].

---

[148] Інна Онікієнко, “Полідискурсивність роману Сергія Жадана “Інтернат””, *Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету* (2019), https://core.ac.uk/reader/268531820 (28 липня 2020).
[149] Ibid.
[150] Ibid.
[151] Ibid.
[152] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 156.
[153] Уляна Федорів, “Мотив (без)домності в романі Сергія Жадана “Інтернат”, *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 49. 2019. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15433/1/FEDORIV.pdf (29 липня 2020).

Після кризи ідентичності ми переходимо до ще одного дуже важливого елемента роману "Інтернат", а це – травма, а точніше постколоніальна травма. Травма тут не лише стосується конкретного випадку чи події, але й сприймається як затяжний, іманентний стан можливості історичного посилання на самого себе, що завжди випливає зі спроби зіткнутися і впоратися з насильством та травматичними імпульсами.[154]

Протягом певного часу та історичного розвитку від фізичного ушкодження до психологічного поняття, травма у різноманітних дослідженнях стала способом зрозуміти вплив конфліктних історіографій. Американський культуролог та історик Кеті Карут пояснює травму як непримиренну історію, "неможливу історію", а травмованих людей як тих, які "носять з собою цю неможливу історію, або вони самі стають симптомом історії, якою вони не можуть повністю володіти"[155].

Постколоніальні романи повинні читатись як соціальні документи, або алегорії, які мають пряме посилання на історію, географію, генеалогію та особистість.[156]

Постколоніальні студії виникли у 60-х роках на Заході, а їх основними напрямами є "дослідження антиімперських стратегій та ідеологій, питання глобалізації, багатокультурності й аналіз різних форм підпорядкування – національного, расового, ґендерного, класового, ґенераційного"[157]. Транзитна культура позначає перехід від одного періоду до іншого, перехід від одного способу мислення та поведінки до іншого, від минулого до майбутнього. Така культура характерна для всіх країн колишнього Радянського Союзу. Коли ці дві культури настільки різні, тобто коли майбутнє повністю відрізняється від минулого, індивід відчуває себе втраченим. При цьому він потрапляє в пастку минулого і повинен планувати нове майбутнє, створювати нову ідентичність у новій державі. Травма та криза ідентичності народжуються з транзитної культури. Травматичні події часто переживаються у снах, і тому травматичне минуле, "яке

[154] Norman Saadi Nikro, "Situating Postcolonial Trauma Studies", *Postcolonial Text,* Vol 9, No 2 (2014), https://www.postcolonial.org/index.php/pct/article/viewFile/1865/1706 (29 липня 2020).
[155] Jennifer Olive, "Postcolonial Trauma Narratives: Traumatic Historiography and Identity in Amitav Ghosh's The Calcutta Chromosome", *Thesis, Georgia State University*, 2014, https://scholarworks.gsu.edu/english_theses/170 (29 липня 2020).
[156] Norman Saadi Nikro, "Situating Postcolonial Trauma Studies", *Postcolonial Text,* Vol 9, No 2 (2014), https://www.postcolonial.org/index.php/pct/article/viewFile/1865/1706 (29 липня 2020).
[157] Тамара Гундорова, "Симптоми постколоніальної травми", *Серія "De profundis"* (2007), https://www.academia.edu/19582231/Транзитна_культура._Симптоми_постколоніальної_травми_статті_та_есеї._-_К._Грані-Т_2013._-_548_с (29 липня 2020), с. 9-11.

переслідує, заволодіває і домінує над теперішнім", постійно присутнє в сьогоденні і його важко забути.[158]

Сергій Жадан є одним із представників постколоніального роману, і в багатьох його творах ми можемо побачити елементи постколоніальної травми. У його роботах ми бачимо великий інтерес до пострадянського періоду в Україні, і перш за все він цікавиться "біо- і топографією загибелі союзу"[159] та "намагається зафіксувати радянське минуле – він зумисне вдається до культурних і соціологічних описів предметів і реалій того минулого"[160].

Травма, пов'язана з розпадом Радянського Союзу, стала головною проблемою для суспільства, яке щойно стало незалежним. Колишні соціалістичні держави після краху системи повинні були вирішити, що робити з тоталітарною спадщиною та як боротися зі своїм соціалістичним минулим у майбутньому. Це вплинуло на покоління, яке в той період, в кінці 1980-х і на початку 1990-х років, почало формуватися на всіх рівнях, соціальному, культурному та політичному. Їх повсякденне життя докорінно змінилося з того моменту, змінилися економіка, інституції, права та спосіб життя. Однак, ця травма найбільше відбилася на культурі: "через притаманну їй сильну інерційність, тяглість, закоріненість у традиції та колективній пам'яті, врешті, ритуали, звичаї та традиції, що конституюють тяглість й ідентичність суспільства. Травма, що стосується культури, однозначно перекладається і на ідентичність – колективну та індивідуальну".[161]

Це покоління можемо назвати поколінням трансформації, яке "дозрівало в момент найбільших системних змін"[162]. Жадана, який займається травмою як наслідком минулого з самого початку своєї літературної кар'єри, можна вважати представником покоління трансформації:

---

[158] Тамара Гундорова, "Симптоми постколоніальної травми", *Серія "De profundis"* (2007), https://www.academia.edu/19582231/Транзитна_культура._Симптоми_постколоніальної_травми_статті_та_есеї._-_К._Грані-Т_2013._-_548_с (29 липня 2020), с. 16.
[159] Ibid., с. 221.
[160] Ibid
[161] Матусяк, Аґнєшка (ін.) ; за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть* (Київ: Laurus, 2014), с. 309.
[162] Матусяк, Аґнєшка (ін.) ; за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть* (Київ: Laurus, 2014), с. 309.

“Народився в 1974 році, він став свідком розпаду Радянського Союзу, а початок його дорослого життя “припав на бурхливі, або бандитські дев'яності роки XX століття – час шаленої інфляції, прогресування безробіття, тотального дефіциту товарів. Це покоління, найактивніше доросле життя якого почало розвиватися у першому десятилітті XXI віку, під знаком медія-кампанії “Україна без Кучми” та, врешті, самої Помаранчевої революції 2004 року. “Зростання і розквіт дорослості” цього покоління припав на час будови авторитарного режиму Януковича та його поплічників із Миколою Азаровим на чолі. Це період посиленого економічного руйнування України, неймовірної заборгованості, яку змушені будуть сплачувати прийдешні покоління українців, фатального узалежнення від Росії (та цілої її Радянської спадщини), трагічні наслідки якого можна сьогодні побачити на східних теренах України. Врешті, це покоління стало зачином і троном київського Євромайдану в листопаді 2013 року, саме воно започаткувало спробу запровадити суспільні та культурні зміни, а може, й зміну цілого національного обличчя сучасної України. Час трансформації незалежної України є часом дозрівання і “перебудови” світогляду покоління, яке представляють герої Жадана”.[163]

Ось як сам Жадан описує своє власне покоління:

“Примхлива доля дала нам можливість народитись у найкращій із країн. Тоді, в сімдесяті, коли весь світ для мене укладався в татову подорожню валізу, в якій він привіз нам із братом подарунки із соціалістичної Югославії, мені звісно ж не йшлося про жодні Балкани, (…). Життя трималось переважно вулиці, на якій я ріс, сонце сяяло пекучим золотом над моєю стриженою головою, небеса синьо перетікали в бік чорноморських портів, і залізна завіса виблискувала в свіжому літньому повітрі, сяючи нікелем та алюмінієм і створюючи відчуття затишку та впорядкованості. Дитячі роки згадуються з теплом та ностальгією саме через погане знання в дитинстві географії. Це вже потім ми виростали зі своєї країни, мов зі старої шкільної форми, переживали падіння мурів та розвал імперій, ставали свідками історичних зламів та економічних занепадів. [164]

Примхлива доля дозволила нам бовтатись у цьому холодному мутному часі, посеред усього цього фінансового колапсу, посеред геополітичних зсувів, посеред

[163] Ibid., с. 310.

[164] Сергій Жадан, “Біг Мак, оповідання: Immigrant song“, *Українська література*. https://m.ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3192-sergij-zhadan-big-mak?start=24 (14 липня 2020).

льодовикового періоду, спостерігати зародження химерних утопій, становлення нового Вавилона, побиття немовлят та велике переселення народів. (…)[165]

В середині дев'яностих нам було по двадцять років. Покоління, що мало проблеми з фінансами та самооцінкою. Був це дивний час неможливих кредитних маніпуляцій та карколомних життєвих доль. Час залізних кіосків із алкоголем, які перетягувались уночі з місця на місце, аби не платити за оренду. Час паленого польського спирту, від якого помирали найслабші й зміцнювались духом найстійкіші. Епоха всесильної дойчмарки, котра відкривала брами всіх пивбарів нашої республіки. Один мій знайомий, пам'ятаю, організував за десять доларів міжнародний поетичний фестиваль. Що ми знали тоді про велику сім'ю європейських народів, про нову європейську ідентичність, що поставала в боротьбі ідей та концепцій? Нічого ми не знали. В ті далекі й такі солодкі часи про жоден євроатлантизм на пострадянському просторі ще не йшлося. Йшлося переважно про планове відключення електроструму. Євроатлантизм у таких умовах сприймався занадто абстрактно.

А самі західні демократії приваблювали перш за все в якості потужного ринку побутової електротехніки. Нам із друзями не йшлося навіть про еміграцію. Ми лишились удома, в спорожнілих депресивних містах-мільйонерах, аби спостерігати за великим занепадом та очікувати на велике відродження. І те, що ми побачили й запам'ятали, варте будь-яких експериментів із демократією".[166]

Можна сказати, що це покоління стало побічною жертвою всіх соціальних змін того періоду і що воно заплатило "найвищу ціну за невиконане завдання з громадянського обов'язку... покинуте батьками (які були повністю зайняті історично – політичними змінами, що відбувалися на їх очах) у найскладніший етап юнацького життя – час дозрівання, коли в молоді формується майбутній світогляд, увійшло в доросле життя без необхідного багажу, який повинен дати відчуття власного місця, впевненості та орієнтації в новій суспільній системі"[167].

Сергій Жадан описав наслідки цих змін через поведінку багатьох героїв своїх творів, в тому числі в романі "Інтернат". Байдужість Паші, відсутність інтересу до того, що відбувається навколо нього, невпевненість у собі, почуття неповноцінності – ознаки

[165] Ibid.
[166] Ibid.
[167] Матусяк, Аґнєшка (ін.) ; за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX- XXI століть* (Київ: Laurus, 2014), с. 312.

кризи ідентичності, яку зазнали багато героїв Жадана, які "вибирають взірець ідентичності–туриста, який відкриває сподівання незалежності, а життєва стежка, яку сам визначає, є колекцією щоразу нових, змінних вражень і пригод без конкретної мети. Основною цінністю життя туриста є рух, а ціллю – мандрівка сама в собі, які якщо й укладаються в трасу, то лише тоді, коли "турист оглянеться і понишпорить в закутках пам'яті, віднаходячи в своїй мандрівці якусь логіку, що, однак, зовсім не керувала його кроками. Заохочені таким девізом, герої Жадана, подібно, як постаті крутійського роману чи фільму подорожі вирушають не лише в просторову мандрівку реальними шляхами України, Центрально-Східної Європи чи Америки, а здійснюють також карколомні ескапади крутими бездоріжжями власної та вітчизняної пам'яті. Спершу Жадан відсилає своїх протагоністів у раннє дитинство, щоби там, біля джерел індивідуального часу, могли розпочати оздоровлювальну реконструкцію особи, даючи шанс віднайдення, визначення та відбудови родоводу власного покоління"[168].

Таким чином, під час своєї триденної подорожі Паша часто згадує своє дитинство і в цих спогадах намагається знайти причину та пояснення для людини, якою він став.

Згадаймо, коли Паша заснув і мріяв про сніг і згадав, як, коли він був маленьким, одного новорічного ранку він прокинувся і через вікно побачив, що сніг побілив усе місто. Паша швидко одягнувся і, поки всі ще спали, почав гуляти навколо міста. Через деякий час Паша втомився, а прогулянка по високому та сильному снігу стала для нього занадто напруженою. Побачивши вдалині чорні крапки, втомлений і відчайдушний, Паша злякався і почав тікати, відчуваючи жахливий страх, думаючи, що ці чорні точки – це смерть, яка переслідувала його. Повернувшись додому, Паша цілу ніч провів у гарячці, споглядаючи смерть:

"Потому, цілу ніч западаючи в жар і застуду, відчуваючи, як тіло горить і голова вибухає від тяжкості й змори, він проклинає все на світі, проклинає себе за легковажність, проклинає власну наївність, проклинає світ за оманливість. Проклинає й розуміє, що цей зимовий присмак загибелі, крижане дихання страху та небуття будуть супроводжувати його до самої смерті, яка цього разу промахнулась, проте навряд чи відмовилась від своїх прав, розуміє, що ні, смерть ні від чого не відмовилась, що вона вміє чекати й наздожене його саме такої пори – у глибоких снігах, під свинцевими небесами, поміж холодних річищ. Одного разу їй це обов'язково вдасться, варто йому

[168] Ibid., с. 314-315.

буде розслабитись і забути про її присутність та образу. Тому все життя доведеться тепер ходити з цим страхом перед сніговою безвістю, перед крижаними пустотами. Але спочатку все одно треба вижити. Тому що мертві не бояться. Взагалі не бояться. Нічого. З цим він і засинає".[169]

Це один з найважливіших спогадів головного героя, де ми знову бачимо елементи паралельної нарації. Цей сюжет виникає поступово, спочатку як несформовані спогади, і лише наприкінці розповіді героя-фокалізатора вся історія стає повністю зрозумілою.[170]

Паралельний монтаж так званих сцен-спогадів про момент, коли Паша був ближче до смерті, ніж будь-коли, "створюється завдяки кільцевій згадці про сніг"[171].

Ця подія ознаменувала все життя Паші. Чорні собаки, які женуться за ним протягом усього роману, часто є саме тими чорними крапками на відстані, які переслідують і ховаються, чекаючи потрібного моменту. Можливо, тому Паша боїться жити, думати й сподіватися. Можливо, тому він живе своїм життям в очікуванні смерті.

Ми вже згадували про важливість дороги у творах Жадана. Вона – один з його головних мотивів. У попередніх романах письменника головні герої часто їздили на захід у пошуках чогось кращого. Однак, врешті-решт, завжди перемогла ностальгія за батьківщиною та "відчуття загубленості, відчуженості й самотності, тотального викорінення, а далі й байдужості до дальшої мандрівки"[172]. Можна зробити висновок, що головна мета подорожі є "спроба віднайдення і визначення своєї ідентичності"[173].

Це ми бачимо і в романі "Інтернат". Протягом триденної подорожі Паша постійно допитується і шукає себе. Коли він вперше пішов за племінником, Паша не знав, хто він, що любить, що його радує, що він думає про війну і на чиєму боці він опинився в цій війні. Однак, пройшовши через усі неприємності, які випали на його долю під час триденної поїздки, Паша знаходить себе й розуміє, що неможливо залишитися байдужим і не втручатися ні в що, робити вигляд, що нічого не відбувається. Ось чому

---

[169] Сергій Жадан, *Інтернат*, Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017, с. 290.

[170] Т. Г. Свербілова, Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги ("Інтернат" Сергія Жадана і "Похований велетень" Кадзуо Ішігуро), *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180). http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).

[171] Ibid.

[172] Матусяк, Аґнєшка (ін.) ; за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть* (Київ: Laurus, 2014), с. 318.

[173] Ibid., с. 317.

ми можемо прирівняти Пашу до більшості українців його віку, які, як і він, виросли в хаотичні часи та пережили крах соціалістичного суспільства та створення незалежної України. Тому важко засудити Пашу за те, що він зробив, або ще гірше, за те, що він не робив. Непросто, коли світ, у якому ти живеш і якого знаєш, раптово змінюється, і ти повинен вирішити, що і як робити далі. Йдеться про покоління, яке від 1991 року вперше може й мусить "з повною відповідальністю, визначити свою ідентичність – національну, суспільну, культурну, а також індивідуальну, коли кожен повинен сам собі відповісти на запитання: ким я є, звідки походжу, куди прямую? Це не легке завдання і не однозначно очевидний факт, особливо з огляду на багатовіковий політичний і культурний гніт Росії, що мав на меті широке і багаторівневе винародовлення і примусову акультурацію українців"[174]. Травма для Жадана стає дуже важливим мотивом при написанні власних творів, вона "виявляється важливим позитивним чинником зцілення поламаної травматогенним випадком особистості та веде до її героїчної духовної віднови. На колективному ж рівні стає важливою об'єднувальною ланкою в суспільно-культурному чи національному морфогенезі, що спричиняє ліквідацію аномії у мікро- та макрошкалі. Як наслідок, травма стає тим чинником, який динамізує, стимулює, породжує креативний активізм, визволяє особистість (індивідуальну й колективну) з метою творчого самовдосконалення та самоперетворення в зцілену автономну постколоніальну ідентичність, для якої свідома участь в пам'яті про минуле, усвідомлене ставлення до постатей і місць пам'яті є ефективним і продуктивним способом автолегітимізації".[175]

У своїй статті "Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана" Любомир Олександрович Крупка цитує слова літературознавиці Оксани Пухонської, яка дуже чітко визначає, як Жадан справляється з травмою: "Його версія травми – це апатичність соціально активного покоління до стратегічно важливих подій, які, зрештою, визначають їх подальшу долю. Герої роману – типи, які тримаються осторонь сьогодення, як й історії загалом. Хоча Саша є ще дитиною, але уже має сформовану

[174] Ibid., с. 324.
[175] Матусяк, Аґнєшка (ін.) ; за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть* (Київ: Laurus, 2014), с. 329.

психіку, чіткі життєві орієнтири та громадянську позицію, на відміну від свого дядька, який невпевнений у діях та емоціях".[176]

[176] Л. О. Крупка, "Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом "Інтернат")", *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія",* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.

# 7. Роман Сергія Жадана “Інтернат” – Дидактичні матеріали для уроку української літератури

## 7.1. Нова програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури

Міністерство освіти та науки України у 2017 році розробило нову програму для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури. Пропонована програма з української літератури призначена для вивчення української літератури в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів за суспільно-гуманітарним напрямом (профіль – філологічний). Програма розроблена на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11. 2011 р. № 1392), Концепції профільного навчання у старшій школі (наказ МОН України від 21.10. 2013 р. № 1456), з урахуванням ідей “Концептуальних засад реформування середньої школи “Нова українська школа””, “Основ стандарту освіти “Нова українська школа”, експериментальної авторської програми з української літератури для 10-11 класів Інституту педагогіки НАПН України (2017 р.), оновленої програми з української літератури для 10-11 класів Інституту літератури НАН України (2017 р.).[177]

Програма є основою для календарно-тематичного і поурочного планування, у якому вчитель визначає кількість годин для розгляду конкретної теми, передбачає підготовку до уроків, присвячених вивченню оглядових тем, до уроків розвитку мовлення, позакласного читання і літератури рідного краю.

У структурі програми визначено методологічні засади організації навчання української літератури в старшій профільній школі; окреслено мету, завдання, компетентнісний потенціал предмета, змістові лінії та їх реалізацію у програмі, основні принципи побудови курсу української літератури, схарактеризовано зміст навчального матеріалу, запропоновано перелік методів, прийомів, форм організації навчально-виховного процесу. У кожному запланованому уроці подається зміст навчального матеріалу, очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності у формулюваннях компетентнісного підходу (предметні і ключові компетентності, емоційно-ціннісне ставлення до художніх творів).

[177] Міністерство освіти України, “Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Профільний рівень”, *Міністерство освіти України*, https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).

Потреба оновлення методологічних і методичних засад навчання української літератури в старшій школі пов'язана з необхідністю пошуку адекватної відповіді на виклики часу: урахування специфіки читання в епоху інформаційних технологій, залучення учня до читання, формування читацької (предметної і загальнонавчальної) та ключових компетентностей (спілкування державною мовою, інформаційно-комунікаційної, уміння вчитися впродовж життя та ін.), упровадженням профільного навчання.

## 7.2. Мета і завдання вивчення української літератури в профільній школі

З огляду на специфіку літератури як мистецького явища, її можливостей в естетичному, розумовому, моральному розвитку особистості, визначено **стратегічну мету** літературної освіти: засобами предмета допомогти учневі у його самопізнанні, життєвому самовизначенні, саморозвиткові, самоздійсненні.

Стратегічна мета реалізується через досягнення **головної мети** літературної освіти – формування компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку.

Такий учень володіє читацькою компетентністю – якістю, яка проявляється в готовності і здатності самостійно здобувати і застосовувати пов'язані з читацькою діяльністю знання і вміння для розв'язання актуальних завдань, здійснення читацького й особистісного саморозвитку.

Компетентний учень-читач є суб'єктом навчальної діяльності, що передбачає усвідомлення власних психолого-фізіологічних особливостей, прагнень, мотивів, бажань тощо, здатність до самостійної організації, здійснення й оцінювання читацької діяльності, а також до самореалізації, самовдосконалення і самотворення. Саме рівень суб'єктності (сформованість згаданих умінь) є одним із показників особистісного розвитку школяра.[178]

У нову програму для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури додано також і твори сучасних письменників і поетів України, з-поміж яких є і Сергій Жадан. Учні загальноосвітніх шкіл України вивчають такі поезії Сергія

[178] Міністерство освіти України, "Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Профільний рівень ", *Міністерство освіти України*, https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).

Жадана: *Музика, очерет*..., *На цьому майдані*..., *Тут, певно, колись було море*...[179] На основі вивченого матеріалу показано образне осмислення стоїчних, духовно наповнених відчуттів сучасної людини на тлі вихолощеного буття. Теоретичною базою уроку слугуватимуть визначення: верлібр, білий вірш. На основі проаналізованого у попередніх частинах роману українського письменника Сергія Жадана ми розробили *План уроку* (дидактичні матеріали для уроку української літератури) для одинадцятого класу загальноосвітньої школи. Таким чином пропонуємо педагогам застосування даного матеріалу та розкриття теми безпосередньо у практиці, на уроках української літератури. Тема уроку: Сучасна українська література. Криза ідентичності й травма в романі "Інтернат" Сергія Жадана.

## 7.3. План Уроку

ІМ'Я ТА ПРІЗВИЩЕ: Марія Стіч

ШКОЛА: загальноосвітні навчальні заклади

КЛАС: одинадцятий клас

ДАТА УРОКУ: 10 вересня 2020 р.

ТРИВАЛІСТЬ: 45 хвилин

ТИП УРОКУ: опрацювання нового матеріалу

ТЕМА: Сучасна українська література: Криза ідентичності й травма в романі "Інтернат" Сергія Жадана

МЕТА УРОКУ: учень / учениця знає основну інформацію про життя і творчість письменника, розуміє сюжет роману, пояснює небезпеку ситуації, розпізнає метафору в романі, характеризує образи; аналізує поведінку головних героїв, усвідомлює потреби мати й захищати власну думку та значення роману в сучасній українській літературі.

[179] Міністерство освіти України, "Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Профільний рівень", *Міністерство освіти України*, https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).

**Загальнонавчальні компетентності**

***Учень / учениця:***

**знаходить** необхідну інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично **осмислює** її, **виокремлює** головну і другорядну); **згортає і розгортає** текстову інформацію, **аналізує, систематизує й узагальнює** її, **представляє** у формі таблиці, схеми тощо і навпаки; **визначає** межі власного знання і не-знання, **відрізняє** нове знання від уже відомого; **висловлює** міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, **проводить** аналогії із сучасним життям**; вказує** на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв; **веде** діалог із текстом (автором, героями): **задає** запитання, **прогнозує** зміст тощо; **дискутує** на літературні та публіцистичні теми, критично **ставиться** до висловлених думок; **визначає** роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;[180]

**Емоційно-ціннісне ставлення**

***Учень / учениця:***

**визначає** роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку; **усвідомлює і може пояснити** зв'язок української постмодерної літератури із суспільно-політичними процесами в Україні, а також зі зміною естетичних ознак і проявів у світовій культурі і мистецтві кінця ХХ – поч. ХХІ ст.;[181] усвідомлює і може розкрити духовне життя нації крізь призму долі й почуттів однієї людини; визнає право кожного народу на самовираження та гідне життя на своїй землі.

ФОРМИ ВИКЛАДАННЯ: фронтальна форма роботи, індивідуальна форма роботи, робота в парі, робота в групах. Запропоновано інтерактивні та візуальні підходи щодо засвоєння матеріалу школярами. План уроку супроводжується методичними рекомендаціями щодо використання дидактичного матеріалу на уроках української літератури.

[180] Міністерство освіти України, "Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Профільний рівень", *Міністерство освіти України*, https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).

[181] Міністерство освіти України, "Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Профільний рівень", *Міністерство освіти України*, https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).

МЕТОДИ НАВЧАННЯ: монолог, бесіда, читання, письмо, пояснення, висновок

**ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ УРОКУ**

**Освітні цілі:**

- ознайомити учнів із значенням власної національної та індивідуальної ідентичності
- ознайомити учнів із ситуацією в їхній країні під час розпаду Радянського Союзу та наслідками, які це залишило на ціле покоління
- пояснити значення кризи ідентичності в літературі та показати характеристики цієї кризи на прикладах з роману

**Функціональні цілі:**

- розвивати у студентів/учнів здатність спостерігати
- розвивати вміння сприймати метафори та розкривати їх значення в романі

**Виховні цілі:**

- створити усвідомлення можливих наслідків байдужості народу України
- стимулювати інтерес учнів до поточних подій у політичному та соціальному житті власної країни
- підвищити обізнаність про необхідність дій, важливість активної участі на виборах та в інших процесах, боротьби за мир та краще майбутнє власної країни
- заохочувати думати про власну національну та індивідуальну ідентичність
- формування сучасного погляду на світ, людину в ньому.

**Цілі спілкування:**

- заохочувати дискусію

- розвивати бажання обмінюватися думками
- розвивати бажання висловити власне ставлення

**1) Вступна частина**

1) Коротке відео
2) Коротка розмова з учнями

**2) Основна частина**

1) Читання уривку з роману
2) Розмова про враження після прочитання уривку
3) Відповіді на запитання щодо тексту
4) Інтерпретація та аналіз тексту

**3) Заключна частина**

1) Вправа: Перелічіть плюси і мінуси головного героя та зробіть висновок, чи є він головним героєм чи антагоністом

**ВСТУП – МОТИВАЦІЯ**

Форма: фронтальна форма роботи
Техніка: коротке відео (https://www.youtube.com/watch?v=fPT6LUK0UHA)

*Доброго дня шановні студенти/учні. Як Ваші справи? Сьогодні ми почнемо наше заняття з короткого відео сюжету про одного дуже відомого письменника.*

Відео триває 17 секунд і є анонсом книги "Інтернат". У відео сюжеті Сергій Жадан каже:

"Коли світ розколюється і розпадається на частини, коли війна проходить через твоє серце, коли говорити стає важко та небезпечно, лишай за собою право на свій голос. Не дозволяй нікому робити за себе свій вибір. Meridian Czernowitz презентує новий роман Сергія Жадана "Інтернат"."

Студенти/учні почують лише цю частину і побачать на відео коротко зображення Сергія Жадана.

Викладач запитує студентів/учнів: *Як ви думаєте, хто це? Ви впізнаєте цього письменника чи книгу? Чи можете ви здогадатися, про що йдеться в книзі? Хтось раніше читав цей роман?*

**ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕКСТОМ І ЛОКАЛІЗАЦІЯ**

Форма: фронтальна форма роботи
Техніка: розмова

У цій частині уроку учні знайомляться з письменником, його літературною кар'єрою та творами. Також пояснюється сюжет роману, щоб слухачі могли краще зрозуміти уривок, який буде прочитано їм пізніше.

*Правильно, йдеться про сучасного українського письменника Сергія Жадана та його роман "Інтернат", виданий у 2017 році. Ви вже чули про Сергія Жадана та читали його поезію. Тобто, він також поет, прозаїк, музикант, перекладач, громадський діяч. Він є творцем відомих збірок віршів та романів, таких як "Цитатник", "Життя Марії", "Ворошиловград", "Депеш Мод", "Месопотамія" та багатьох інших. Також, він займається громадською діяльністю та був одним із організаторів харківського Майдану. Інтернат – останній роман Сергія Жадана, який вважається одним із найважливіших романів про війну на Донбасі. Події роману відбуваються на Донбасі протягом трьох зимових днів 2015 року. Ці три дні головний герой роману, Паша, блукає між згарищ щоби дістатися до інтернату, де живе його племінник Саша та привезти його назад додому.*

*А зараз ми прочитаємо один уривок із цього роману.*

**ОСНОВНА ЧАСТИНА І ЧИТАННЯ ТЕКСТУ**

Форма: фронтальна форма роботи
Техніка: розмова, читання

Викладач зачитує уривок з тексту та ознайомлює учнів із дією, щоб краще зрозуміти, про що йдеться в уривку:

*Головний герой, учитель української мови, Паша приходить в інтернат, щоб забрати свого племінника, який жив там деякий час і принести його додому, бо він знаходиться в небезпечній зоні окупованої території. В інтернаті залишились лише директор Ніна та фізрук. Зверніть увагу на розмову між ними та Пашею:*

Уривок з роману:

У спортзалі на Пашу вже чекає малий.

– Де ти ходиш? – викрикує. – Давай уже йти. – На підлозі в кутку стоїть рюкзак із його речами. – Я готовий, – говорить малий, – скільки тебе чекати?

– Так-так, – погоджується Паша, – зараз підемо.

І тут до нього підходить Ніна.

– Справді збираєтесь іти? – питає.

– Так-так, – Паша поправляє окуляри, відразу ж починає говорити сухо, як завжди говорить зі школярами.

– Ну куди ви підете? – нервує Ніна. – Послухайте, як б'є. Почекайте хоча б до обіду. Вони, як правило, замовкають після дванадцятої.

Малий стоїть поруч, ревниво дослухається до розмови.

– Шо? – кричить нетерпляче. – Пішли вже!

Паша вагається, не знає, що робити. З одного боку, хочеться чимшвидше звідси піти, з іншого – Паша згадує, як добирався вчора від вокзалу, й іти йому вже не так і хочеться.

– Почекай, – каже він малому. – Давай мамі твоїй подзвоню.

– Для чого? – не розуміє малий.

– Запитаю, шо там, удома, яка ситуація, – пояснює Паша.

– Та ладно, – розчаровано тягне малий. – Яка там ситуація?

Але Паша не слухає. Відходить у куток, дістає телефон. Малий і Ніна стоять віддалік, очікують, час від часу кидають один на одного короткі погляди. Причому Ніна дивиться на малого стурбовано, він на неї натомість – якось люто, з неприхованим роздратуванням.

Ідуть довгі гудки, Паша вже збирається скинути.

– Алло, – раптом чує він голос сестри. Власне, й не голос – крик. Вона звикла кричати. На роботі кричить, удома теж. Думає, що так її краще розуміють.

– Да, Жень, – говорить Паша. – Ти вдома, шо там у вас?

– Вдома, – голосно підтверджує сестра. – Тут піздєц просто. Армія з оточення виходить. Станція забита народом. Усі виїжджають. Бояться, шо станцію бомбити будуть.

– Я у Саші тут, – встряє Паша. – Хочу його додому забрати.

– У Саші? – здивовано кричить сестра. – Як ти туди потрапив?

– Я забрати його хочу, – пояснює Паша. Чути погано, тому він теж переходить на крик.

– Да куда ти його забереш? – голосно обурюється сестра. – Тут не пройдеш. Воєнних повно. Хай сидить в інтернаті. Там його хоч годувати будуть.

– Він у підвалі сидить, – кричить їй Паша на це.

– У підвалі? – не розуміє сестра. – Чому в підвалі?

– Тому шо стріляють, – пояснює Паша.

– Ну от і хай сидить, – криком погоджується сестра. – Зате не голодний!

Тут зв’язок обривається, а набирати ще раз Паша й не хоче. Про що з нею говорити? Стоїть спиною до Ніни з малим, напружено дивиться в чорний телефон, тягне час, вдає, що чекає на відповідь.

– Ну шо? – першим не витримує малий. – Збирайся, давай.

– Павле Івановичу? – питально намагається привести його до тями Ніна.

– Значить, так, – Паша різко повертається й говорить, дивлячись якраз поміж Ніною й малим, тобто нікому не дивлячись в очі. – Значить, шо? На станцію не пропускають, пости заблоковано. Армія звідси пішла, – киває він за вікно. – Ці, – знову киває, – лише входять.

– Ну от і ми ходімо! – перебиває його малий. – Ти шо, тут сидіти зібрався? З фізруком?

– Саша! – кричить на нього Ніна.

– Да пішли ви! – малий люто розвертається, біжить у шкільний коридор.

Паша стоїть якийсь час, не знаючи, що робити, потім кидається слідом. Пробігає коридором, завертає, біжить уздовж порожніх, як готельні холодильники, класних кімнат. Добігає до кінця коридору, спускається сходами вниз, важко гупає цементною підвальною долівкою. Підбігає до боксу, тягне двері на себе. Малий, ясна річ, зачинився. Паша починає гатити долонею по залізних дверях. Тільки б, думає, з ним усе було добре, тільки б не почалося. Тільки не зараз. На гуркіт із першого боксу вибігає ціла компанія. Проте Паша все одно нервує, переживає за малого, хоче, аби той відчинив, тож і далі гримить металевими дверима, гупає, струшуючи десятилітню іржу, що осідає в коридорному присмерку. Пішли ви, повторює за малим, пішли ви всі. Що з нір повилазили? Що, ніколи не бачили, як у великих дружніх родинах з’ясовують стосунки? Звісно, звідки вам знати? Коли ви взагалі своїх батьків бачили? Сидите тут, як щури в трюмі, чекаючи, доки вас викурять отруйним димом, і що вам до нормальної родини, яка намагається жити нормальним життям? Що ви взагалі знаєте про нормальне життя? – кричить про себе Паша, обертається й раптом бачить їх усіх. Усіх трьох. Старшу, років дванадцяти, він учора вже бачив: це вона ввечері приходила з Ніною, приносила спальник. Упізнав її за волоссям, що спадає просто на очі. І за поглядом – недовірливим, чіпким. За минулу ніч недовіри в погляді стало, здається, ще більше. І страху теж. Стоїть у вилинялому рожевому пуховику, ховає руки в кишенях. На ногах в’язані шкарпетки й теплі домашні капці. Капці завеликі, схоже, з чужої ноги. Та, що визирає їй з-за плеча, на вигляд менша, років десяти, теж недовірлива, теж налякана: світле волосся, зібране у

вузол, кілька хлопчачих светрів, натягнутих один на інший, невиразні джинси, ношені кросівки.

В руках тримає пластикову кружку з чимось гарячим: не захотіла, видно, залишати, коли вибігала в коридор. Хто його знає, коли повернешся. А гаряче холоне, тому краще тримати його при собі, про всяк випадок. І ще третя стоїть. Визирає з-поза порога, не виходить у коридор. Волосся коротко стрижене, так, ніби вона з лікарні вийшла. Але боїться, що її туди знову повернуть. І погляди у всіх такі важкі. І тіні під очима такі чорні, глибокі. І Паша спочатку не розуміє, у чому річ, аж раптом до нього доходить: вони, всі троє, нафарбовані. Густо, виклично, як тут фарбуються дорослі жінки. Паша спочатку дивується, потім розуміє: ну а чим їм іще від ранку займатись у підвалі? Сидять, фарбують одна одну, щоб не так страшно було. Хоча все одно страшно. Я ж їх і налякав, думає Паша, сам і налякав. Проте дивиться на них, дивиться на фарбу в них під очима, на страх, який вони намагаються цією фарбою замалювати, і розуміє, що ні, він тут ні до чого, страх у них надто глибокий, постійний, вони з ним так і живуть. І Паша їх зовсім не налякав. Вони й без Паші налякані. Паша тут, у підвалі, виявився радше таким самим мудаком, як і всі довкола, як і їхні батьки, що кинули їх, мов кроликів у зачинених клітках: живіть, скільки зможете. І як зможете. Стоять, дивляться на Пашу, мовчать. У тієї, що з вузлом на голові, повільно стікають сльози, розмивають фарбу, залишають чіткі борозни. І все це має такий дивний вигляд тут, у цьому підвальному коридорі: Паша з його мертвими пальцями, малий, що зачинився від цілого світу в бомбосховищі, ці ось дівчатка з неприродним, якимось клоунським гримом, що стоять і починають нити. Мовби юні клоуни прийшли до старого клоуна скаржитись на труднощі професії. А старий клоун сам готовий розплакатись і не плаче лише тому, що йому соромно плакати перед розмальованими дітьми. Тому він просто сідає на цементну долівку, підпирає спиною металеві двері, скидає окуляри й починає втомлено терти очі, що сльозяться від пилу, недосипання та розпачу.

Аж тут заходить Ніна. Бачить це все, але мовчить, відразу ж загрібає дівчаток до боксу, дверей за собою, втім, не причиняє, тож Паші все чутно. Чутно, як Ніна комусь витирає сльози, як змиває туш з обличчя, як комусь дає цукру до чаю, як когось просить принести вологі серветки. Розповідає про свою сестру. Молодшу, впевненішу в собі, успішнішу. Розповідає, як та постійно доношувала одяг за всіма своїми старшими сестрами, подружками й кузинками. За нею, Ніною, теж. І стільки було в неї цього чужого одягу, і так він їй пасував, що всі їй заздрили. Навіть ті, чий одяг вона доношувала, теж заздрили. Оскільки, говорить Ніна, річ не в одязі, річ у власній гідності.

Й відсутності страху. Ну, такого вона, звісно, не говорить, але Паша розуміє це саме так. Так і є, думає він, все правильно: річ не в одязі, річ не в тому, що на тобі. Ми ж тут усі, якщо подумати, як в інтернаті живемо. Кинуті всіма, але нафарбовані. Кому що перепаде – те й носимо. Інша річ, що це нічого не міняє. Можна ходити в краденому секонді й почуватися королем світу, а можна мати хорошу теплу куртку й бути товстим, нікому не потрібним мудаком, думає він про своє. І чому, думає, я зі своїми ніколи про це не говорю. Надиктовую їм усі ці мудацькі диктанти, вбиваю в голови складні й незрозумілі приклади, вчу правил, які їм ніколи не згодяться. Вчу говорити без помилок. А ось просто говорити, говорити так, щоб тебе чули й розуміли, – не вчу. Та й сам не вмію.

І ще, думає Паша, чому вони її слухають, чому перестають плакати? Чому їхній страх відступає після її слів? Можливо, тому, що в неї тихий і спокійний голос. Таким голосом не погрожують. Таким голосом навіть не захищаються. Таким голосом саме й говорять про те, що боятись не обов'язково. Просто всі інші тут кричать. Постійно. Вдома. На вулиці. У громадських місцях. У місцях масового відпочинку. Ось моя сестра, скажімо. Так, сестра. Паша згадує нещодавню розмову по телефону – і в роті стає гірко, ніби він смоктав металеву ложку. Згадує, як він востаннє їхав із нею одним потягом, позаминулої зими, два роки тому, ще до цього всього. Виявляється, це не надто зручно, коли твоя сестра – провідниця. Причому твоя провідниця, провідниця, з якою ти їдеш. Коли вона перевіряє в тебе квитки, потім приносить тобі постіль, зачиняє перед твоїм носом двері туалету. Ну, в нього вона квитки, звісно, не перевіряла. Та і їхав він без квитка, в одному з нею купе. А в усьому іншому подорож виявилася безкінечною й виснажливою. Ще на пероні, на станції, сестра почала кричати. І кричала цілу дорогу: на Пашу, на провідницю із сусіднього вагона, на міліцейський наряд, на начальника потяга. Що вже говорити про пасажирів, які навіть не опиралися. Більше того, декому це навіть подобалося. Декому взагалі подобаються жінки, які кричать. Дехто сприймає їхню істеричність за темперамент. Вона навіть уночі кілька разів скрикувала, мовби злякавшись власної задовгої мовчанки. Спали вони сидячи, на нижній полиці: на горішню сестра запустила якогось безквиткового пасажира, заробивши на ньому скупі, але живі копійки. Сиділи до ранку, дивились, як за вікном у світлі пристанційних ліхтарів пролітають золоті сніги, час від часу сестра виснажено випадала в сон, хилила голову братові на м'яке плече. Паша сидів, намагаючись не сполохати, але на черговому перегоні потягом струшувало, сестра скрикувала й волала щось крізь сон, лякаючи застудженого пасажира на другій полиці. Хоча на ранок, уже коли переїхали на правий берег і доїжджали до київського

вокзалу, Паша безтурботно спав, скрутившись на ковдрах, і сестра, що встигла розштовхати всіх громадян пасажирів і вигнала в коридор застудженого подорожнього з другої полиці, повернулась до нього в купе й, схилившись, тихо, по-сестринськи, торкнула за плече. А коли Паша розплющив очі й упізнав її, спокійно промовила: ось так.

– Ось так, – говорить Ніна, стоячи над ним, – ось так.

Паша струшує головою, швидко підводиться.

– Йдіть на кухню, – говорить вона Паші, – візьміть собі щось у дорогу. Я поговорю з ним, – показує вона на двері боксу.

– Я сам, – відповідає на це Паша, – я сам поговорю.

– Поговорите, – погоджується Ніна. – Ще поговорите. У вас ще стільки часу попереду.

Паша підводиться, піднімається сходами, йде коридором.

+

Фізрук сидить коло вікна, читає газети. Туман за вікном починає розпадатися на шматки, і коли черговий шматок відламується й відноситься вітром, приміщення їдальні освітлюється – і можна прочитати наступну сторінку. Потому наповзає нова маса в'язкої вологи, і фізрук відкладає газету, сидить, чекає. Збоку може здатися, що він обдумує прочитане. Витягнув ноги в бік розпаленої пічки-буржуйки, гріється. Над буржуйкою розвісив своє чорне пальто, яке зовсім відсиріло на вулиці. Пальто накинуте на стару шкільну швабру, рукави звисають порожньо й безнадійно. Воно схоже на розбійника, якого розіп'яли на хресті році так у тридцять третьому від народження Ісуса. Мокрий капелюх теж висить поруч. На плиті димить чайник, час від часу фізрук підливає окріп у кружку з міцною заваркою. Паша заходить, зупиняється на порозі, не знає, чи вчасно зайшов, але фізрук відразу ж приязно махає йому рукою: іди сюди, до вогню. Паша підходить, усміхається йому, як давньому приятелю, спирається на якийсь перевернутий ящик. Сухо потріскують дрова, біло зависає за вікном туман – можна подумати, що вони просто застрягли десь у гірському готелі, тепер ось мають достатньо часу й дров, аби відігрітися й заспокоїтись, перш ніж рушити в дальшу дорогу. Ось тільки вибухи десь там, за туманом, ніяк не вщухнуть. А повернувши голову, натрапляєш поглядом на гору немитого посуду, що стоїть тут невідомо звідколи. Але якщо туди не дивитись і якщо не дослуховуватись до роботи артилерії в місті, якщо

дивитися, скажімо, лише на вогонь – почуваєшся затишно й захищено. Лякає хіба що розіп'яте пальто, яке чорніє вгорі. Смерть десь поруч, вона просто вичікує.

– Чай будеш? – питає фізрук.

Паша ствердно киває у відповідь. Знаходить свою кружку із замерзлою вже заваркою, наливає туди окріп, обхоплює кружку руками – гріється. Залізо негайно прогрівається, у долоні пече, проте Паша далі тримає, не хоче відпускати цей металевий згусток тепла. Фізрук пригладжує вуса, якось комічно, як у кіно, знову запрошує сідати. Паша завбачливо махає рукою: постою так, говори.

– Ти сам звідки? – питає фізрук. – Зі станції?

Мова в нього дивна: ніби грамотна, російська, без домішок, але якась не своя. Такою мовою тут говорять бригадири на шахтах, або парторги на зборах, або менти у відділках – мова не надто освічених людей, які говорять про важливі державні справи й, оскільки бояться сказати щось не те, говорять переважно цитатами. Паша звик до такої російської, сам так уміє. У Валєри, втім, навіть ця казенна говірка симпатична: так генерали у відставці переповідають онукам героїчні сторінки власної біографії, щось беручи з даних генерального штабу, щось прибріхуючи від себе.

– Зі станції, – каже Паша. – Я зі станції.

– А я тут народився, – задоволено підхоплює Валєра. – У районі поліклініки для працівників місцевої залізниці. Двадцять хвилин звідси швидким кроком по прямій. Пам'ятаю, як цей інтернат будували. Початок-середина сімдесятих. Ми школярами середніх класів загальноосвітньої школи були. Прибігали сюди, будівельні матеріали крали.

– Для чого? – не розуміє Паша.

– Іграшок не було, – пояснює фізрук.

На ньому теплий сірий светр з високим коміром, чорні парадні брюки, у яких він, вочевидь, ходить на роботу, з-під них визирають сині треники (у яких він, скоріше за все, теж ходить на роботу). Гумаки скинув, натомість одягнув гумові капці. Шкода, що в нас такого фізрука немає, думає Паша про свою школу. З фізруком їм справді не пощастило: мало того, що жінка (все те саме – постійно кричить, ніколи не вислухає), так вона ще й утекла минулої осені, коли місто почали оточувати. Паша навіть змушений був кілька разів її підміняти, проте нічого доброго з цього не вийшло: на уроки фізкультури Паша приходив у важких зимових черевиках. Спортивного взуття в нього не було. Старшокласників це злило, Паша це відчував, тому одного разу прийшов до директорки, показав їй свою руку й просто сказав, що буде скаржитися, що це

неправильно, коли його, інваліда, примушують крутитись на турніку. Директорка злякалась. Власне, не за Пашу, який із відсохлими пальцями змушений був ризикувати життям на турніку, а за свою директорську жопу, оскільки Паша справді міг поскаржитись. Одне слово, шкода, що в нас такого фізрука немає, думає тепер Паша, обпікаючи губи окропом, не так противно було б заходити до учительської.

– Давно тут? – питає Паша.

– Відразу після закінчення педагогічного інституту, – говорить на це фізрук. – Ветеран педагогічної діяльності.

Я тут усіх пережив, – додає від себе. – Ти ж бачиш, усі розбіглися. Хіба що Нінка залишилась. Передаю досвід молодим колегам.

– Ясно, – говорить на це Паша схвально. – Діти у вас хороші.

– Хороший контингент, – погоджується з ним фізрук. – Неблагополучні родини, кримінальний елемент, вплив вулиці. Відсоток алкоголізму серед батьків, несприятливі соціальні обставини. Вони ж нікому не потрібні, – знову додає Валєра від себе. – Їх сюди, як щенят до притулку звозять. Перекладають відповідальність на педагогічний колектив, – додає ще раз про всяк випадок.

– Можна подумати, це лише у вас, – підхоплює Паша. – Да в будь-якій школі те саме: ніхто нікому не потрібен. Хто ними займається – невідомо, для чого народжували – ніхто не знає.

– Народжували для продовження роду, – пояснює фізрук. – А ось виховний процес лишається на низькому рівні. Нам добре було, – говорить він, подумавши. – Ось, скажімо, коли нас узяли тоді, в сімдесятих, за розкрадання народного майна.

Паша дивиться на нього з нерозумінням. Якого майна?

– Я про будматеріали, – уточнює фізрук. – Нам влаштували товариський суд. На оптовій базі, в актовому залі. Притягли батьків, прийшли вчителі, партійне начальство. І давай нас пісочити. Без поблажок. З погрозами, шантажем, пропозиціями засадити нас по повній. Ми ж уже не малі були. Проблеми перехідного віку, адаптація до вимог соціуму. А ми не боялись. Дивно: згадую нині свої тодішні відчуття – зовсім не боялися. Знали: нічого нам не буде. Полякають-полякають – і відпустять. Тому що за нами стояла ціла країна. З фабриками, заводами, шахтами та партійною програмою. І нас ніхто не здасть. А це дуже важливо. Особливо в підлітковому віці. Правда ж?

– Правда, – погоджується Паша.

– Ось, – підхоплює фізрук. – Нам пощастило всім просто. У нас була нормальна країна, нормальне дитинство.

– А іграшки? – нагадує Паша.

– Іграшок не було, – погоджується фізрук. – А країна була. Нормальна країна. Не найгірша. Дітей принаймні вирощувала. Ось мене, скажімо, виростили. І я нічого не боявся. Тут виріс. Повернувся після закінчення педагогічного інституту, – нагадує фізрук. – Передаю досвід молодим колегам. Я, щоб ти знав, нікуди звідси й не піду. Мене так виховали. У тій, іншій країні. Ось усі розбіглись, а я залишився.

– Ніна теж залишилась, – нагадує Паша.

– Так, – погоджується фізрук, але далі говорить про своє. – Ось чому я залишився, не втік? Тому що мені немає чого боятись. Я ніколи нікуди не ліз. Я просто робив свою роботу. Чого мені боятися? Згоден?

Паша мовчки киває головою. Ясна річ, що згоден. Звісно, згоден. Сам такий. Так само завжди робив свою роботу, не тікав. Чого мені боятись? – питає сам себе Паша. Боятись нічого, я ні в чому не винен, відповідає він сам собі. Я нікого сюди не кликав, я нікого не виганяв. Я просто роблю свою роботу. Я просто вчу дітей правильно писати. Як на мене, заняття куди важливіше за стояння на блокпостах. Блокпости знесуть, а правила граматики залишаться. Тож до мене жодних претензій. Та й до нього ось теж, думає Паша про фізрука. Хороший він усе-таки мужик, простий і безпонтовий. Усі втекли, а він залишився. І далі залишиться, можна не сумніватись. Справді, всіх переживе. Житиме вічно. Люблю таких. Паша остаточно розчулюється, гарячий чай і затишний обідній вогонь роблять його сентиментальним. Давно йому так спокійно не було.

Заходить Ніна. Мерзлякувато огортається пледом, соває свого гострого носа до тарілок і кружок, перераховує консерви, після чого підходить ближче до буржуйки, простягає руки, гріє червоні долоні. Валєра помічає її, проте не особливо зважає, так, наче її немає тут. Та й вона нічого не говорить, здається, навіть зовсім їх не слухає. Думає щось своє, гріє долоні. Коли Валєра замовкає, виразніше лунають вибухи й автоматне тріскотіння за вікном, відразу ж стає незатишно, ніби хтось із теплого сонного купе прочиняє двері в гамірливий вагонний коридор. Тому Валєра квапиться продовжити:

– Головне, хто за все це буде відповідати? – він показує рукою довкола. – Ніхто не буде. Ось побачиш, винних не знайдуть.

– Нас зроблять винними, – припускає Паша.

– Не зроблять, – впевнено заперечує фізрук. – Ще чого. Відповідати мають ті, хто все це почав. Я особисто подивлюсь, як вони викручуватись будуть. Мені просто цікаво, – повторює він, – як вони будуть викручуватись.

– Їм не вперше, – підтримує розмову Паша.

– Не вперше, – погоджується фізрук, дістає з пальта сигарети, прикурює від вогню, різко нахилившись і ледь не обпаливши собі вії. – Хоча ти правий. Ясно, спробують на нас усе повісити, на тих, хто тут лишився. Так і станеться, точно. Тільки чорта з два вони на мене шо повісять! – розпалюється Валєра, і моментально зникає вся ця його бронебійна лексика з методичок. – Не вийде! Я до цього всього не маю жодного стосунку! І вони не мають! – показує він пальцем кудись за Пашину спину. Паша навіть озирається, хоча там, звісно, нікого: коридорна сутінь, мальовані синьою фарбою стіни їдальні. Але зрозуміло, що говорить фізрук про вихованців – про тих, які розбіглись, і тих, що лишились. – Вони теж не мають до цього всього стосунку. Шкода їх, Паш. Віриш?

– Вірю, – вірить Паша.

– Да, – погоджується сам із собою фізрук, – шкода. Не в той час народились, не в тій країні. Інша річ – ми. Ось нам є що згадати, – фізрук якось легко й по-доброму сміється, аж Паша теж починає усміхатися слідом за ним. – У нас була справжня країна, нам не треба було боятись. Я своє дитинство завжди згадую з усмішкою. Серйозно, віриш?

– Вірю, – підтверджує Паша.

– А ти? – прискіпливо питає він Пашу.

– І я, – не приховує Паша. – І я з усмішкою.

– Ну а ти, Нін? – помічає нарешті фізрук свою директорку. – Згадуєш своє дитинство з усмішкою?

Ніна дивиться на вогонь, мовби зовсім не чує питання. А потім відповідає:

– Ні, – відповідає, – не згадую, – відповідає. – З дитинства я пам’ятаю лише відчуття голоду.

– Ну, всім непросто було, – не погоджується фізрук.

Але Ніна коротко його перебиває:

– Не всім, – каже, – далеко не всім. Мені ось дійсно було непросто. Мені їсти було нічого. І мамі моїй теж їсти було нічого. Хоча її дитинство припало саме на той час, коли ви крали будматеріали. Він же розповідав вам про будматеріали? – звертається вона до Паші.

– Розповідав, – розгублено підтверджує Паша.

Фізрук незадоволено гмикає, але мовчить.

– Не гмикайте, – Ніна далі говорить спокійно й невиразно, ніби зізнається в смертних гріхах і вже наперед знає, що на неї очікує. – З голоду, звісно, ніхто не вмер, як бачите,

але й нічого доброго про своє, як ви кажете, дитинство, згадати не можу. Знаєте, Валерію Петровичу, як мене називали в школі? Вам як фізруку цікаво буде. Спортсменкою.

– Чому? – дивується Паша.

– Тому що я завжди в кросівках ходила. Влітку і взимку. Хтось із сусідів віддав. Тата в мене не було, чим займалася мама – розповідати не буду. Але те, чим вона займалася, грошей їй не приносило. І в неї, до речі, тата теж не було. І вона теж усе своє дитинство проходила в чужому одязі. І теж нічого доброго про це своє дитинство не згадувала. І про країну вашу так само. І не боялись ви не тому, що країна у вас така чудова була, а тому що вас завжди хтось прикривав: як не батьки, то райком комсомолу. А ось мене ніхто не прикривав. І їх, – показує вона рукою за спину, на фарбовані сині стіни, – теж ніхто не прикриє. Крім нас із вами. Але це зовсім не значить, що вони повинні боятись. Вони не повинні боятись. Інакше гріш ціна всьому нашому досвіду й усім нашим дорослим знанням. Гріш ціна.

Ніна замовкає. І Паша з фізруком теж розгублено мовчать, не мають що відповісти, не готові. Лише сухо постріплюють дрова в буржуйці, і знову такими чіткими стають вибухи в туманному місиві.

– І ще, – додає Ніна. – Ось ви, Валерію Петровичу, говорите, що не маєте до цього всього стосунку. Ви коли останній раз на вибори ходили?

– Я, Ніно, туди не ходжу, – з викликом відказує на це фізрук.

– І як звати нашого депутата – не знаєте?

– Поняття не маю.

– І на чиєму боці він тепер воює – навіть не здогадуєтесь?

– Ні, – Валєра говорить щиро, Паші це все ще далі подобається.

– Тоді які у вас підстави когось у чомусь звинувачувати? – питає Ніна. – Яке у вас загалом право висловлювати комусь претензії? Ви знаєте, що в головах у батьків ваших учнів? Ви знаєте, де сьогодні їхні батьки? Чим вони займаються? Кого з них устигли прикопати за останній рік? Чи вам головне – щоб вони нормативи здавали?

– До чого тут нормативи? – дещо розгублено говорить Валєра.

– До того, – не пояснює Ніна. – Ось ви звикли згадувати, як вам було добре й спокійно, як ви не боялись. Чому ж ви тепер усі боїтесь?

– Я не боюсь.

– Боїтесь. Бомбардувань, може, й не боїтесь, а ось назвати речі своїми іменами – боїтесь. І їм, – показує Ніна за спину, – боїтесь розповісти правду. Це ж не так просто, як згадувати про щасливе дитинство.

– Валерій Петрович про інше говорив, – пробує вступитись Паша, але Ніна тихо, однак твердо його перебиває:

– Про це, – перебиває вона, – саме про це: про страх та безвідповідальність. Ось ви, Пал Іванич, зі своїми дітьми про війну говорите?

– Я мовник, – відказує на це Паша.

– А ви розумієте, що в половини з них батьки воюють? Здогадуєтесь хоча б?

– Ну, – невпевнено говорить Паша.

– А здогадуєтесь, що частина з них воює проти вас? Проти нас, – виправляється вона.

– Проти мене ніхто не воює, – заперечує Паша сухо, оскільки бесіда починає подобатися йому дедалі менше. – Я ні за кого.

– Ну а коли стріляють по вашому племіннику – ви теж ні за кого? Коли прилітають снаряди в інтернат, де він живе? Це проти кого воюють? Проти мене?

– Я не знаю, хто стріляє.

– Справді? – спокійно дивується Ніна. – А я знаю. Хочете, вам розповім? Знаєте, куди виходить наш спортзал? Ось Валерій Петрович знає, він фізрук.

– Не знаю, – так само сухо відказує фізрук.

– А я знаю, – говорить Ніна. – Спортзал виходить на південь. І снаряд прилетів із півдня. А що в нас на півдні? Валерій Петрович, що в нас на півдні?

– Ну звідки я знаю? – роздратовано говорить фізрук.

– Та знаєте, все ви знаєте. Кордон у нас на півдні. Державний кордон. Колишній державний кордон, – виправляє себе Ніна. – І стріляли саме звідти. І що тут не зрозумілого? Що тут аж такого складного, аби цього не знати? І якщо ви самі собі не хочете в цьому зізнатися, то хто вам винен?

– З іншого боку теж стріляють, – огризається Валєра.

– Стріляють, – погоджується Ніна, – тільки ж ви про це теж не говорите. Ніби вас це не стосується. Хоча давно слід було визначитися, з якого ви боку. Звикли все життя ховатися. Звикли, що ви ні при чому, що за вас завжди хтось усе вирішить, що хтось усе порішає. А ось не вирішить, не порішає. Не цього разу. Тому що ви теж усе бачили й усе знали. Але мовчали й не говорили. Судити вас за це, звісно, не будуть, але й на вдячну пам'ять нащадків можете не розраховувати. Коротше, – говорить Ніна й рішуче підводиться, – не тіште себе ілюзіями, відповідати будуть усі. І найгірше буде тим, хто відповідати не звик. Я готую обід, Валерій Петрович, можете мені допомогти. Да, Пал Іванич, – повертається вона до Паші, – ви теж можете лишитись на обід. Хоча Саша вас чекає, так що можете йти. Лише візьміть щось на дорогу.

Паша знічено дякує, запихає до кишені кілька банок із консервами, мовчки виходить.

Малий сидить у коридорі, підпираючи стінку. Бачить Пашу, встає, мовчки йде через спортзал на вихід. Осіння зелена куртка, не за сезоном, чорні джинси, шкіряний рюкзак, у руках – бейсбольна битка. І кросівки на ногах.

Вони оминають школу. У вікні чорніє фізрукове пальто. Можна навіть подумати, що це Валєра махає їм на прощання рукою. Просто обличчя не видно. І руки не видно. Так, ніби одяг ще є, а людини вже немає.

**ОБМІН ВРАЖЕННЯМИ**

Форма: фронтальна форма роботи
Техніка: розмова

Викладач запитує студентів/учнів, запитання стосуються прочитаних ними уривків: *Які у вас враження від прочитаного уривку роману? Що ви думаєте про головного героя Пашу? Що ви думаєте про інших персонажів? Чи хотіли б ви прочитати весь роман?*

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА АНАЛІЗ**

Форма: фронтальна форма роботи
Техніка: розмова

*Хто головний герой роману? Чи можете визначити деякі його характеристики на основі прочитаного? Наприклад, в одній частині роману Паша та фізрук говорять про своє минуле, а фізрук каже:*

– Так, – погоджується фізрук, але далі говорить про своє. – Ось чому я залишився, не втік? Тому що мені немає чого боятись. Я ніколи нікуди не ліз. Я просто робив свою роботу. Чого мені боятися? Згоден?

Паша мовчки киває головою. Ясна річ, що згоден. Звісно, згоден. Сам такий. Так само завжди робив свою роботу, не тікав. Чого мені боятись? – питає сам себе Паша. Боятись нічого, я ні в чому не винен, відповідає він сам собі. Я нікого сюди не кликав, я нікого не виганяв. Я просто роблю свою роботу. Я просто вчу дітей правильно писати. Як на

мене, заняття куди важливіше за стояння на блокпостах. Блокпости знесуть, а правила граматики залишаться. Тож до мене жодних претензій.

*Тут ми бачимо, що Паша – дуже пасивна людина, яка не хоче втручатися, не хоче нічого знати про війну, хто на чиємусь боці і робить вигляд, що війна для нього не існує.*
*Що ще ми знаємо про Пашу? Що ви думаєте про Ніну та її репліки? Чим дитинство Ніни відрізняється від дитинства Паші та іншого професора? Як Ви вважаєте, хто правий, Ніна чи Паша мають рацію? Наскільки важливо мати визначене ставлення до війни? Як ви вважаєте, чи слід це ігнорувати? Як ви думаєте, як люди можуть впливати на такі серйозні ситуації? Чи важливо, наприклад, йти на вибори та голосувати?*

Викладач представляє тему та проблематику кризи ідентичності, яка є важливим терміном для цього роману, і пояснює, як ми бачимо це явище в романі: *Ми бачимо, що Паша – дуже байдужа людина. Про це часто згадується в романі, він не читає газет, не дивиться телевізор, робить вигляд, що війни не існує, хоча він живе дуже близько до лінії фронту. Чому, на вашу думку, це так? Думаєте, у Паші проблеми з власною особистістю? Як ви вважаєте, чи він почувається розгубленим? Паша переживає кризу ідентичності. Криза ідентичності – специфічний психічний стан у певний переломний момент людського життя (статеве дозрівання, шлюб, вихід на пенсію тощо), в якому виникають труднощі у відчутті ідентичності. Криза ідентичності найчастіше є результатом великих соціальних чи індивідуальних змін. В Україні ця криза ідентичності була викликана розпадом Радянського Союзу. Характеристики кризи ідентичності у романі бачимо з того, що роман ніколи не згадує конкретних назв міст, місць, битв, жителів, головний герой не читає газет і не стежить за новинами, не описує прапорів і не визначає, хто на чиєму боці у війні. Йому легше визнати цю війну чужою, тому в його мовному дискурсі відсутнє пряме називання агресора. На жаль, через складну ситуацію в країні та раптові суспільні, культурні, історичні та економічні злами, які зненацька докорінно змінили повсякденне життя, це покоління зіткнулося з проблемою прийняття нової реальності. Цей процес був перерваний різкими змінами в українській дійсності та суспільстві, виникла проблема прийняття минулого та створення нового, іншого майбутнього. Така байдужість відбилася і на поглядах багатьох українців щодо війни з Росією на Донбасі. Вони, як і Паша, не*

*читають газет, не дивляться новин, не йдуть на вибори, не розмовляють і не думають про війну, не сприймають її як щось, що стосується їх і їхньої країни.*

*Як ви вважаєте, чи це становить велику проблему в Україні? Чи вважаєте ви, що цей роман важливий для українців? Чи вважаєте ви, що багато українців такі ж пасивні, як Паша? Як би ви вирішили цю проблему?*

**АНАЛІЗ. СИНТЕЗ. ВИСНОВКИ.**

Форма: фронтальна форма роботи, робота в парах
Техніка: розмова

На завершення, робимо висновки щодо прочитаних уривків. *Викладач задає учням запитання: Що, на вашу думку, є головною ідеєю роману? Чому роман називається "Інтернат"? Що письменник мав на увазі, що криється під цією назвою? як Ви вважаєте, чи тут присутня метафора? Чи можете ви, можливо, знайти розділ уривку, який це показує?*
Викладач намагається підвести учнів до тієї частини роману, де Паша каже: "Ми ж тут усі, якщо подумати, як в інтернаті живемо. Кинуті всіма, але нафарбовані."
*Що він мав на увазі? Він хотів сказати, що жителі Донбасу, як і діти в інтернаті, почуваються покинутими та забутими.*
Викладач дає учням завдання: *Будь ласка, об'єднайтеся в пари. Робота в парах: один із вас перераховує пару позитивних характеристик Паші, а інший – пару негативних. Спробуйте разом зробити висновок, Паша є головним героєм чи антагоністом. Коли ви закінчите, ми всі разом прокоментуємо ваші відповіді та відповіді ваших колег.*

## 8. Критика та коментарі письменника

Роман "Інтернат" отримав численні і різноманітні відгуки літературних критиків – від тих, які кажуть, що це один з найважливіших романів про війну на Донбасі, до тих, які вважають, що Жадан "хороший художник, але поганий мислитель"[182]. Багато хто

[182] Мирослав Кравець, "Толстой, Жадан і бухгатерський облік", *Лепорт* (12 грудня 2020). http://www.leport.com.ua/tolstoy-zhadan-internat/ (15 липня 2020).

порівнює його в цьому відношенні з Толстим, якого свого часу також називали великим художником, але слабким мислителем. Обидва письменники не вигадують нових речей у своїх творах, не створюють нової філософії, а знаходять і відкривають її.[183]

Спосіб мислення головного героя Жадана спершу дуже схожий на логіку Толстого, яка вчить людину терпіти, "тобто не втручатися, спостерігати й "нести свій хрест"[184]. В романі "Інтернат" головний герой реальність не вивчає, не досліджує, не змінює, не розвиває, не перебудовує і не руйнує – він її проживає. І замість того, щоб зробити із нею хоч щось, він, на пару з автором, цю реальність виправдовує."[185] Тільки пізніше з головний героєм відбувається зміна, яка вказує на повну протилежність до концепції Толстого.

Сказати, що це найважливіший роман про війну на Сході України, є трохи перебільшенням для деяких критиків, тим більше що "не можна розглядати "Інтернат" як роман про війну – просто тому, що це роман про людину на війні".[186]

Сам автор роману дистанціювався від твердження, що "Інтернат" є найважливішим романом про війну, сказавши: "У мене скептичне враження. Мені не подобається, коли книзі приписуються такі речі. Воно не має жодного стосунку до написаного в книзі, більше до промоції. Я насправді ніколи не думав писати головну чи найважливішу книгу про цю війну. Мені було важливо деякі речі проговорити і я їх спробував проговорити. Хотілося показати цю ситуацію необхідності вибору, зміни твого ставлення до світу. Можливо, це не пов'язано напряму з війною. Коли людину ставлять перед необхідністю вибору, коли вона змушена робити вибір, інакше ризикує втратити себе".[187]

Ще одне заперечення проти художньої цілісності і панорамності цього роману – тривалість сюжету. Деякі літературні критики вважають, що три дні – це замало, щоб показати, що таке війна та які наслідки вона залишає на простих людей. Але саме тому Жадан використовує метод ретроспекції. Таким чином Паша згадує, як все починалося і коли він вперше помітив, що все змінюється: ""Флешбеки" для автора цього роману –

[183] Ibid.
[184] Ibid.
[185] Ibid.
[186] Ibid.
[187] Мирослав Кравець, "Толстой, Жадан і бухгатерський облік", *Лепорт* (12 грудня 2020). http://www.leport.com.ua/tolstoy-zhadan-internat/ (15 липня 2020).

спасіння. Паша постійно щось згадує, так, неначе від його спогадів щось залежить. Але насправді ні. Не стільки від нього, – зовсім не від нього, – а від історії всього суспільства. А "флешбеки" – це випадковості, частковості, які нічого не означають. Це фрагментики. З частковостей і абстракцій гарну логіку не витягнеш. Умільців, які за це беруться – одразу видно".[188]

За допомогою флешбеків Паша приходить до висновку, що війна – їх власна вина, тому що "не ходили на вибори, не голосували, чхати хотіли на політику, не цікавилися одне одним".[189]

Багато було написано та сказано про війну на Донбасі, але більшість книг присвячені військовим діям, долям людей та жертвам війни. Жадан, проте, вирішив зосередитись на територію, "яка змінюється через постійний рух центрального персонажа"[190]. Саме це вважаємо однією з причин успіху цього роману.

Літературознавець Ярослав Поліщук вважає, що ще три фактори є дуже важливими для популярності "Інтернату": "тема війни, постать автора та топос Сходу України"[191].

В одному радіоінтерв'ю літературознавець Євгеній Стасіневич окреслив роман Жадана як "погано-хороший"[192]. З одного боку, книжка йому сподобалась, він вважав її цікавою та легкою для читання. З іншого боку, те, що йому не сподобалось, – це моральна сторона роману. Він вважає, що повідомлення Жадана: "Винна інтелігенція, інтелігенція завжди відповідає за народ".[193] Критик вважає, що це не зовсім привід для війни на Донбасі зазначивши: "Начебто в інших регіонах України 90-их прям навчання йшло повним ходом, а тільки Донбас не довчений."[194].

---

[188] Ibid.
[189] Ibid.
[190] Л. О. Крупка, "Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом "Інтернат")", *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія",* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
[191] Ibid.
[192] Євгеній Стасіневич, ведуча Ірина Славінська, Громадська хвиля, Громадське радіо, 8 січня 2018. https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/naykrashchi-knyzhky-2017-roku-pidsumky-oglyadacha-yevgeniya-stasinevycha (28 липня 2020).
[193] Ibid.
[194] Ibid.

Євгенію Стасіневичу також не сподобався символізм в романі, особливо постійне повторення того, що насправді є Інтернат і що він представляє, або собаки, які постійно переслідують головного героя. Він вважає, що цей символізм трохи надто нав'язливий і що автор був повинен залишити більше простору читачеві, щоб читач міг сам шукати відповіді, спираючись на власні інстинкти. Наприкінці, Жадан посилає повідомлення, що примирення є найбільш важливим. Стасіневич погоджується, але вказує, що в першу чергу потрібно знайти винних.[195]

До написання цього роману Сергій Жадан ніколи не дивився на війну як на літературний матеріал. Війна для Жадана – це не натхнення. Він сприймає війну як велику трагедію, яка спіткала Україну. Але з іншого боку, є дуже багато ситуацій, подій, сцен, які важливо пам’ятати і не давати їм десь загубитися, бо люди повинні про це чути. Цим романом письменник хотів сказати читачам, що війна – це не щось абстрактне, те, що вони бачать по телебаченні чи читають у газетах, а потім про це забувають. Війна – це насамперед живі і конкретні люди.[196]

Письменник вважає, що ми повинні говорити про війну якомога більше, але відкрито та об’єктивно, бо війна не чорно-біла, вона має багато нюансів. Проблема в Україні полягає в тому, що люди вже втомилися від війни, вони більше не хочуть про це говорити. Жадан вважає, що в цьому винні політика і пропаганда, які замість того, щоб об'єднувати людей, розділяють їх. Хотіли вони поговорити про війну чи ні, люди на Донбасі все ще знаходяться в небезпеці і потребують допомоги.[197]

Особливістю цієї війни є те, що протягом численних років, що минули з часу її початку, людям все ще важко визначити, хто є хто, і хто на чиєму боці. Для Жадана інтернат це насправді метафора всього українського суспільства, “яке великою мірою не завжди наділене було батьківською любов'ю, якоюсь освітою, якоюсь доглянутістю”[198].

[195] Ibid.
[196] 7 канал (2014), “Жадан о новом романе “Интернат”“, (Youtube video, 13 вересня 2017), https://www.youtube.com/watch?v=QkQQQZYjqpA&pbjreload=101 (30 липня 2020).
[197] Hromadske (2013), “Жадан про новий роман “Інтернат”, війну, мир та мову“, (Youtube video, 8 вересня 2017), https://www.youtube.com/watch?v=Ekl7Ff7GFVE (30 липня 2020).
[198] 7 канал (2014), “Жадан о новом романе “Интернат”“, (Youtube video, 13 вересня 2017), https://www.youtube.com/watch?v=QkQQQZYjqpA&pbjreload=101 (30 липня 2020).

# 9. Висновок

У цій дипломній роботі ми розглянули елементи кризи ідентичності та постколоніальної травми, яку переживає головний герой роману “Інтернат”. У першій частині дипломної роботи ми ознайомили читачів з біографією письменника Сергія Жадана, його творами та громадською діяльністю. Згодом ми познайомились із загальними характеристиками його прози та поезії. У наступному розділі ми пояснили значення терміна “роман дорога” у світовій літературі загалом та у романі “Інтернат” зокрема. Особливу увагу у дипломній роботі було присвячено символам які пронизують творчість автора та безпосередньо аналізований нами роман, з поміж яких ми виділили образ собаки. Крім того, у дипломній роботі розглядаються причини і наслідки кризи

ідентичності та травми головного героя, чому вона виникає та як це відображено загалом в літературі, а особливо в цьому романі українського автора.

Проаналізувавши головного героя, його поведінку, його мислення, спогади та мрії, ми зрозуміли, що його байдужість та незацікавленість у війні та подіях навколо нього є наслідком травми.

За допомогою прикладів та цитат з роману ми показали, як криза вплинула на поведінку головного героя. Наслідки травми та кризи ідентичності ми бачили здебільшого в нерішучості та байдужості Паші, його нездатності приймати життєво важливі рішення. За допомогою професійної та наукової літератури ми зрозуміли, що така травма присутня у багатьох українців, які належать до покоління, яке під час розпаду Радянського Союзу розпочало процес самореалізації. На жаль, через складну ситуацію в країні та раптові суспільні, культурні, історичні та економічні злами, які зненацька докорінно змінили повсякденне життя, це покоління зіткнулося з проблемою прийняття нової реальності. Цей процес був перерваний різкими змінами в українській дійсності та суспільстві, виникла проблема прийняття минулого та створення нового, іншого майбутнього. Така байдужість відбилася і на поглядах багатьох українців щодо війни з Росією на Донбасі. Вони, як і Паша, не читають газет, не дивляться новин, не йдуть на вибори, не розмовляють і не думають про війну, не сприймають її як щось, що стосується їх і їхньої країни.

Прочитавши роман, ми зрозуміли, що Сергій Жадан описує насправді всіх українців через постать головного героя. За допомогою цієї метафори йому вдалося показати одну з найбільших проблем сучасної України, а це загубленість та байдужість її мешканців, їх страх перед змінами та прагнення пристосуватися навіть до найгірших умов, тільки для того щоб їм не довелося приймати рішення щодо власного майбутнього. За допомогою зміни світосприйняття головного героя Паші, автор показує можливий вихід з такої ситуації – усвідомлення своєї відповідальності та готовність діяти, бажання визначитися, які призводять до трансформації головного героя. Таке завершення твору не пропонує готових рішень і відповідей на всі болючі питання, але вселяє надію на її можливе вирішення. Дорога це завжди досвід і усвідомлення, повернення героїв з символічного Інтернату додому.

В кінці дипломної роботи ми показали, як роман “Інтернат” може послужити дидактичним матеріалом на уроці української літератури в одинадцятих класах

загальноосвітніх навчальних закладів. Таким чином ми запропонували педагогам застосування даного матеріалу та розкриття теми на уроках української літератури з метою формування компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку.

# 9. Список використаної літератури


1. 7 канал (2014). "Жадан о новом романе "Интернат"". (Youtube video, 13 вересня 2017). https://www.youtube.com/watch?v=QkQQQZYjqpA&pbjreload=101 (30 липня 2020).
2. Hromadske (2013). "Жадан про новий роман "Інтернат", війну, мир та мову", (Youtube video, 8 вересня 2017). https://www.youtube.com/watch?v=Ekl7Ff7GFVE (30 липня 2020).
3. *Hrvatska enciklopedija*, s.v. "identitet", https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909 (28 липня 2020).

4. Letica, Slaven. “Tko smo, što smo i kakvi smo zapravo mi Hrvati” *Matica Hrvatska*. https://www.matica.hr/media/knjige/hrvatski-identitet-819/pdf/slaven-letica-tko-smo-sto-smo-i-kakvi-smo-zapravo-mi-hrvati.pdf (28 липня 2020).
5. Mirovalev, Mansur. “Caught in Ukraine's violence, war and identity crisis” *Al Jazeera* (7 липня 2019). https://www.aljazeera.com/indepth/features/caught-ukraine-violence-war-identity-crisis-190706182507197.html (28 липня 20120).
6. Olive, Jennifer. “Postcolonial Trauma Narratives: Traumatic Historiography and Identity in Amitav Ghosh's The Calcutta Chromosome” *Thesis, Georgia State University*, 2014. https://scholarworks.gsu.edu/english_theses/170 (29 липня 2020).
7. Saadi Nikro, Norman. “Situating Postcolonial Trauma Studies” *Postcolonial Text,* Vol 9, No 2 (2014). https://www.postcolonial.org/index.php/pct/article/viewFile/1865/1706 (29 липня 2020).
8. Ukrclassic. “Сучасні літературні угруповання” *УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА – Електронна бібліотека*. https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2745-suchasni-literaturni-ugrupovannya Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua (30 липня 2020).
9. Žurić Jakovina, Iva i Trpimir Jakovina. “Pojam identiteta i njegov odnos prema društvenom poretku u knjigama za samopomoć” *Revija za sociologiju* 46 (2016).
10. Гнатюк, Оля. *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика 2005.
11. Гундорова, Тамара. “Симптоми постколоніальної травми” *Серія “De profundis“* (2007). https://www.academia.edu/19582231/Транзитна_культура._Симптоми_постколоніальної_травми_статті_та_есеї._-_К._Грані-Т_2013._-_548_с (29 липня 2020).
12. Дзюба, Іван. *Чорний романтик: Сергій Жадан*. Київ: Либідь, 2017.
13. Довженко, Отар. “Від ЖАДАНого до дійсного: “Депеш Мод” Сергія Жадана” *Українська правда* 2000 (2 жовтня 2004). https://www.pravda.com.ua/articles/2004/10/2/3002911/ (13 липня 2020).
14. Жадан, Сергій. *Месопотамія*. ЛитМир. https://www.litmir.me/br/?b=221336&p=1(14 липня 2020).
15. Жадан, Сергій. “Біг Мак, оповідання: Immigrant song” *Українська література*. https://m.ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3192-sergij-zhadan-big-mak?start=24 (14 липня 2020).

16. Жадан, Сергій. “Варшава” *Бібліотека Ї*. http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/zhadan.htm (13 липня 2020).
17. Жадан, Сергій. “Вірш “НЕП“, Цитатник” *Український Центр*. http://www.ukrcenter.com/Література/Сергій-Жадан/25572-3/Цитатник (29 липня 2020).
18. Жадан, Сергій. “Дихає ночі теплий звіринець” *RuLit*. https://www.rulit.me/books/tamplieri-read-463026-4.html (13 липня 2020).
19. Жадан, Сергій. “І що робити з усім цим тепер…” *ЛитМир*. https://www.litmir.me/br/?b=568654&p=4 (13 липня 2020).
20. Жадан, Сергій. “Носоріг” *ЛитМир*. https://www.litmir.me/br/?b=568654&p=10 (13 липня 2020).
21. Жадан, Сергій. “Петеу” *UA Zone*. http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zhadan&page=zhadan01 (13 липня 2020).
22. Жадан, Сергій. “Полкові барабани” *Поетичні Майстерні*. http://maysterni.com/user.php?id=161&t=1&rub=1691&sf=1#72177_Полкові%20барабани (13 липня 2020).
23. Жадан, Сергій. “Якось-таки ти виріс в цій шпарці поміж держав” *UkrBooks.com*. http://ukrbooks.com/ua/Jakos_taky_ty_vyris_v_cij_shparci_pomizh_derzhav/ (13 липня 2020).
24. Жадан, Сергій. *Anarchy in the Ukr*. https://ukrclassic.com.ua/katalog/jj/zhadan-sergij/3191-sergij-zhadan-anarchy-in-the-ukr (8 червня 2020).
25. Жадан, Сергій. *Антена.* Чернівці: Meridian Czernowitz, 2018.
26. Жадан, Сергій. *Ворошиловград.* Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015.
27. Жадан, Сергій. *Інтернат*. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017.
28. Жадан, Сергій. “Цитатник” *UA Zone*. http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zhadan&page=zhadan24 (13 липня 2020).
29. Інформаційний портал Кіровоградщини – Гречка. “Сергій Жадан: “Ворошиловоград” – роман про захист своїх принципів від зовнішнього тиску”, *Гречка* (23 вересня 2010), https://gre4ka.info/kultura/111-68serhii-zhadan-voroshylovohrad-roman-pro-zakhyst-svoikh-pryntsypiv-vid-zovnishnoho-tysku (13 липня 2020).

30. Кисельчук, Татьяна. ““Любові стане на всіх”: прем’єра фільму за оповіданням Сергія Жадана” *АРТМІСТО* (29 лютого 2016). http://artmisto.net/2016/02/29/lyubovi-stane-na-vsih-premyera-filmu-za-opovidannyam-sergiya-zhadana/ (13 липня 2020).
31. Кравець, Мирослав. “Толстой, Жадан і бухгатерський облік” *Лепорт* (12 грудня 2020). http://www.leport.com.ua/tolstoy-zhadan-internat/ (15 липня 2020).
32. Кременчуцька міська централізована бібліотечна система для дорослих. “Наш сучасник: 45 років від дня народження Сергія Жадана, сучасного українського письменника”. 2015 (16 серпня 2018), http://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/2691-nash-suchasnik-45-rokv-vd-dnya-narodzhennya-sergya-zhadana-suchasnogo-ukrayinskogo-pismennika.html (13 липня 2020).
33. Крупка, Любомир Олександрович. “Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат”)” *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: серія “Філологія”.* Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень, с. 103–105.
34. Кузьменко, Володимир, Гарачковська Оксана й Кузьменко Марина. *Історія української літератури. У 3 томах. Том 3. XX - поч. XXI ст*. Київ, Видавничий центр “Академія”, 2017.
35. Куришко, Діана. “Жадан про “Інтернат”: приводячи війну у дім, ти ризикуєш втратити багато” *BBC Україна* (6 грудня 2017). https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504 (14 липня 2020).
36. ЛітАкцент “Жадан зіграв міліціонера у фільмі за власним твором”, *ЛітАкцент* (15 лютого 2016). http://litakcent.com/2016/02/15/zhadan-zihrav-milicionera-u-filmi-za-vlasnym-tvorom/ (13 серпня 2020).
37. Літвінчук, Тетяна. “Сергій Жадан та його історії” *Кафедра періодичної преси*. http://kafedra-press.kiev.ua/novini/416-cergy-zhadan-ta-yogo-storyi.html (8 червня 2020).
38. Матусяк, Аґнєшка (ін.); за ред. А. Матусяк. *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть*. Київ: Laurus, 2014.
39. Міністерство оборони України. “Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року” *Міністерство оборони України*. https://www.mil.gov.ua/analitichni-

materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debalczevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html (9 червня 2020).

40. Міністерство освіти України. “Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Рівень стандарту” *Міністерство освіти України*. https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (20 вересня 2020).
41. Носков, Володимир. “ДепешМод – кіно за повістю Жадана” *Радіо Свобода* (9 серпня 2013). https://www.radiosvoboda.org/a/25070467.html (13 липня 2020).
42. Онікієнко, Інна. “Полідискурсивність роману Сергія Жадана “Інтернат”” *Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету* (2019). https://core.ac.uk/reader/268531820 (28 липня 2020).
43. Свентах, Анна. “Найкраща книга десятиліття_– “Ворошиловград” Жадана” *Газета “День”* (16 грудня 2014). https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/naykrashcha-knyga-desyatylittya-voroshylovgrad-zhadana (29 липня 2020).
44. Свербілова, Тетяна. “Взаємодія візуального і наративного рівнів у сучасному романі дороги (“Інтернат” Сергія Жадана і “Похований велетень” Кадзуо Ішігуро)” *Сучасні літературознавчі студії* (Випуск 15. 2018, с. 172-180). http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sls_2018_15_30.pdf (15 липня 2020).
45. Спалах наднових. НВ оприлюднив рейтинг 100 найвпливовіших людей України”, *Новое время* (15 серпня 2019), https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/novoe-vremya-zhurnal-nv-nazvav-top-100-nayvplivovishih-lyudey-ukrajini-2019-novini-ukrajini-50037593.html (13 липня 2020).
46. Стасіневич, Євгеній. ““Інтернат” Жадана: дорога до тихого дому” *Читомо*, 2010 (06.09.2017). http://archive.chytomo.com/news/internat-zhadana-doroga-do-tixogo-domu (9 червня 2020).
47. Стахівська, Юлія. “Жадан. Ворошиловград” *Критика* 1997 (жовтень 2010). https://m.krytyka.com/ua/reviews/voroshylovhrad (13 липня 2020).
48. Тимощук, Ярослава. “Сергій Жадан. Поет вищої ліги: Письменник Сергій Жадан – про пошук ключиків до реальності, народну любов та фанатизм, без якого неможлива творчість” *Creatives* 2018. https://zhadan.creatives.media/3/ ( 13 липня 2020).

49. УкрЛіб. “Своєрідність стилю та мотивів поетичних творів Сергія Жадана” *УкрЛіб* 2000. https://www.ukrlib.com.ua/tvory/printit.php?tid=7115 (13 липня 2020).
50. Уманець, Сніжана. “Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана”, *Наукові записки науКМа. Літературознавство. 2018. Том 1* (25 червня 2018). https://philarchive.org/archive/UMA-6 (9 червня 2020).
51. Фандорина, Ольга. “У Білорусі затримали Сергія Жадана, заборонили в'їзд в країну і звинуватили в тероризмі” *Українські Новини* 1997 (11 лютого 2017). https://ukranews.com/ua/news/478594-u-bilorusi-zatrymaly-sergiya-zhadana-zaboronyly-v-izd-v-krainu-i-zvynuvatyly-v-teroryzmi (13 липня 2020).
52. Федорів, Уляна. “Мотив (без)домності в романі Сергія Жадана “Інтернат”” *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 49. 2019. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15433/1/FEDORIV.pdf (29 липня 2020).
53. Філатов, Антон. ““Дике поле”: кримінальне чтиво Донбасу” *112 Україна* (10 листопада 2020). https://ua.112.ua/mnenie/dyke-pole-kryminalne-chtyvo-donbasu-468878.html (13 липня 2020).
54. Харчук, Олександр. “Огляд роману Сергія Жадана “Інтернат” *Друг Читача*. https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/50598/ (9 червня 2020).
55. Шинкар, Юлія. “З фільмом “Поводир” до Полтави приїде режисер Олесь Санін” *Зміст* (1 березня 2020). https://zmist.pl.ua/news/z-filmom-povodir-do-poltavi-prijide-rezhiser-oles-sanin (13 липня 2020).

# 10. Резюме

У дипломній роботі представлено та проаналізовано елементи кризи ідентичності та постколоніальної травми головного героя роману “Інтернат” Сергія Жадана. Сергій Жадан за допомогою метафори дороги і поведінки головного героя насправді описує ціле покоління українців. Інтернат – це не просто одне з місць де відбувається дія роману, це не просто будівля, де діти навчаються та живуть. За словами Жадана, Інтернат – “метафора світовідчуття, метафора загубленості, недолюбленості врешті-решт”[199]. Також, дипломна робота розглядає як роман “Інтернат” може послужити

[199] “Цю книгу добре було б прочитати людям, які ніколи не були на українському Сході,– Сергій Жадан про свій новий роман”,

дидактичним матеріалом на уроках української літератури в одинадцятих класах загальноосвітніх навчальних закладів. Це програма, яка допоможе педагогам розвинути в учнів усвідомлення власних психолого-фізіологічних особливостей, прагнень, мотивів, бажань тощо.

***Ключові слова***: *Сергій Жадан, роман, Інтернат, криза особистості, травма, школа, дидактичний матеріал.*

## 10.1. Sažetak

Diplomski rad prikazuje i analizira elemente krize identiteta i postkolonijalne traume glavnog junaka romana "Internat" Sergija Žadana. Sergij Žadan uz pomoć metafore puta te kroz ponašanje glavnog lika opisuje čitavu generaciju Ukrajinaca. Internat nije samo jedna od lokacija u romanu, nije samo zgrada u kojoj se djeca obrazuju i žive. Prema riječima Žadana, internat je "metafora percepcije svijeta, metafora izgubljenosti te naposljetku nedostatka ljubavi."[200]. Također, diplomski rad razmatra kako roman "Internat" može poslužiti kao didaktički materijal na satima ukrajinske književnosti u jedanaestim razredima srednjih škola. Ovo je program koji će učiteljima pomoći razviti svijest učenika o vlastitim psihološkim i fiziološkim karakteristikama, težnjama, motivima, željama itd.

***Ključne riječi***: *Sergij Žadan, roman, Internat, kriza osobnosti, trauma, škola, didaktički materijal.*

## 10.2. Summary

The master's thesis presents and analyzes the elements of the identity crisis and postcolonial trauma of the main character of the novel "Internat" by Serhiy Zhadan. Serhiy Zhadan describes the entire generation of Ukrainians with the help of the metaphor for the road and through the behavior of the main character. The boarding school is not just one of the locations in the novel, it is not just a building where children are educated and live. According to Zhadan, the boarding school is "a metaphor for the perception of the world, a metaphor for

*Погляд* (16 серпня 2017), https://pogliad.ua/ru/news/culture/cyu-knigu-dobre-bulo-b-prochitati-lyudyam-yaki-nikoli-ne-buli-na-ukrayinskomu-shodi---sergiy-zhadan-pro-sviy-noviy-roman-341973 (30 липня 2020).

[200] Ibid.

loss and, ultimately, for a lack of love"[201]. Also, the thesis examines how the novel "Internat" can serve as didactic material in the lessons of Ukrainian literature in the eleventh grade of high school. This is a program that helps teachers develop students' awareness of their psychological and physiological characteristics, aspirations, motivations, desires etc.

***Key words**: Serhiy Zhadan, novel, Internat, personality crisis, trauma, school, didactic material.*

[201] Ibid.